

UDK 911(497.13 : 497.11)»1918/1946«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5. X. 1991.

O nastanku granice između Hrvatske i Srbije

IVAN JELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor je na osnovi raznovrsne povijesne građe izložio bitne povijesne aspekte nastanka granice između Hrvatske i Srbije, odnosno Vojvodine. S obzirom na svoju povijesnu zrelost to je najmlađa hrvatska granica., Proteže se u Baranji rijekom Dunavom i na području Srijema. Najprije je dan osvrt na razdoblje 1918.—1941. radi uvida u promjene hrvatske sjeveroistočne granice. Riječ je o području Srijema koji se do stvaranja jugoslavenske države 1918. nalazio u cjelini u sastavu Hrvatske. Nakon toga se granica u Srijemu pomiče na štetu Hrvatske. Zatim je prikazano razdoblje 1941.—1945., pri čemu je pažnja usmjerena na politiku vodstava partizanskog pokreta u Hrvatskoj i Vojvodini s obzirom na pitanje razgraničenja. U glavnom dijelu rada detaljno su prikazana zbivanja i problemi u vezi s konačnim utvrđivanjem hrvatsko-srbijanske (hrvatsko-vojođanske) granice 1945.—1947. godine. Baranja je ušla u sastav Hrvatske, ali je razgraničenje u Srijemu izvršeno na njezinu štetu kad se usporedi s granicom 1918. ili Banovine Hrvatske 1939.

Granice Republike Hrvatske pripadaju visokom tipu državne granice. To znači da imaju povijesnu zrelost, tj. starost i ustaljenost. Samo su dvije kratke hrvatske granice na sjeveroistoku, sa Srbijom, povijesno mlade. Riječ je o granici u Baranji rijekom Dunavom i o granici u Srijemu, koje su nastale tek 1945. godine.¹

Danas su ta područja velika žarišta krvavog rata koji je, između ostalog, nametnut Hrvatskoj i zbog nezajajljivih težnji da se te granice pomaknu na njezinu štetu. Time je velikosrpska agresija u svome povijesnom pohodu još jednom ušla u etapu postizanja temeljnih ciljeva nasilnim, rušiteljskim putem. Povijesni mitovi, koji se svrstavaju među glavne stupove te agresije, oslobađaju s neviđenom brzinom svoju iracionalnu energiju.

¹ Temeljne obavijesti u: *Mladen Klemenčić*, *Novija historijsko-geografska osnovica jugoslavenskih izvanjskih i unutarnjih granica s posebnim osvrtom na hrvatske granice*, zbornik: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Zagreb 1991., 317 i d.; *Bogo Grafenauer*, *Jugoslavanske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinsko zrasle?*, *Glasnik Slovenske matice*, br. 1—2, Ljubljana 1991., 4—10.

Među njima je mit o granicama danas možda najaktualniji srpski mit, ili bar ravan stravičnom mitu o broju žrtava Srba u drugom svjetskom ratu. Prisjetimo se samo najnovije čudovišne krivotvorine o milijun pogubljenih Srba u Jasenovcu, koja se čak poziva na znanstvena istraživanja sadržana u nekim najnovijim knjigama.²

Konceptija koja polazi od načela »svi Srbi u jednoj državi« upravo u propagandi mita o granicama nalazi jedno od svojih glavnih izvorišta. A to znači upornu negaciju postojećih republičkih granica unutar već umrle Jugoslavije. Za nosioce velikosrpske agresije to su u prvom redu administrativne granice, koje kao takve obligatno podliježu promjenama u interesu ostvarenja navedenog načela. Dakle, da bi se ostvarilo navedeno načelo i uspostavile »prave« granice, nijedna cijena nije previsoka. Ako treba, može se za taj »sveti cilj« voditi i sveuništavajući rat. On se danas doista i vodi protiv Republike Hrvatske, a srbijanski je agresor veoma jasno dao do znanja da su mu upravo promjene hrvatskih granica jedan od glavnih ciljeva. Ti se ciljevi sve očitije ispoljavaju i u srbijanskim projektima zaposjedanja područja i drugih susjednih republika. Tako se mitologija samožrtvovanja srpskog naroda za Jugoslaviju pretvara u svoju punu suprotnost, poprimajući moć takve rušiteljske energije koja zauvijek otklanja svaku mogućnost neke nove zajednice i suživota u njoj.

Među hrvatskim granicama koje su izvrgnute promjeni ratnim putem osobito je došla na udar njezina najmlađa dionica, tj. granica prema Srbiji, odnosno Vojvodini. Ovom prigodom poglavito nas zanimaju povijesni aspekti nastanka te granice.

U pristupu tim pitanjima treba poći od jedne temeljne povijesne činjenice: granice republika kao federalnih jedinica u jugoslavenskoj državi nakon 1945. godine najuže su vezane uz ostvarenje ciljeva novoga povijesnog projekta. Riječ je o granicama unutar druge jugoslavenske države (Demokratska Federativna Jugoslavija; Federativna Narodna Republika Jugoslavija; Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), u kojoj je komunistički pokret (Komunistička partija Jugoslavije; Savez komunista Jugoslavije) od 1945. postao glavni nositelj i kreator vladajućeg političkog i društvenog poretka. Nastanak republičkih granica bio je rezultat antifašističke borbe, koju je KPJ predvodila u drugom svjetskom ratu, i naknadnih odluka najviših partijskih i državnih tijela na čelu s Josipom Brozom Titom, središnjom i odlučujućom ličnošću komunističkog pokreta i nove jugoslavenske države.

Kada je riječ o hrvatskim granicama uspostavljenima 1945., svakako je na mjestu ocjena da su one imale svoje temelje u velikoj hrvatskoj antifašističkoj borbi 1941.—1945. Dakako, značajnu je ulogu imao i povijesni kontinuitet hrvatskih granica. Međutim, za hrvatske se granice može nedvojbeno konstatirati da nisu nigdje određene na štetu susjednih republika. Naprotiv, pažnju privlači pitanje koliko su te granice donijele Hrvatskoj teritorijalnih gubitaka. Republika Hrvatska, koja se konstituirala nakon demokratskih izbora u proljeće 1990., ostaje pri uvažavanju

² Milan Bulajić, Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine, sv. I, II, III, IV, Beograd 1988. i 1989.; Radomir Bulatović, Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu, Sarajevo 1990.

granica utvrđenih 1945. godine kao važne tečevine spomenutog povijesnog procesa. To je jasno istaknuto i u Ustavu Republike Hrvatske, koji je njezin Sabor donio u prosincu 1990.³

U pogledu razumijevanja nastanka sjeveroistočnih granica Republike Hrvatske treba poći od utvrđivanja nekih važnih činjenica vezanih uz nastanak i razvoj jugoslavenske države 1918.—1941. godine. Prva činjenica na koju treba upozoriti jest da su hrvatske zemlje ušle u novostvorenu jugoslavensku državu s cjelokupnim teritorijem Srijema kao svojim organskim dijelom. Srijem se do tada nalazio u sklopu kraljevina Hrvatske i Slavonije. U Saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu nastupali su zastupnici izabrani u srijemskim izbornim kotarima: Zemun, Vukovar, Nuštar, Šid, Morović, Ilok, Mitrovica, Martinci, Ruma, Hrtkovci, Irig, Karlovci Donji, Stara Pazova, Šimanovci. U upravno-administrativnoj podjeli bilo je to područje Srijemske županije sa sjedištem u Vukovaru, koju su činili kotari: Ilok, Irig, Mitrovica, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar, Zemun i Županja. Status gradova kao samostalnih jedinica imali su Zemun, Karlovci i Petrovaradin.⁴

Kada je riječ o Baranji, treba konstatirati da je to južni dio stare ugarske županije Baranye. Nakon prvoga svjetskog rata to je područje pripalo jugoslavenskoj državi.⁵

Prva administrativna dioba jugoslavenske države temeljila se na oblastima, kojih je ukupno bilo 33. Bio je to početak sve vidljivijeg procesa ukidanja historijskih pokrajina, što će se posebno odraziti na cjelovitosti hrvatskih zemalja. Hrvatska se dijelila na ove oblasti: Zagrebačka (sjedište Zagreb), Primorsko-krajiška (Karlovac), Osječka (Osijek), Srijemska (Vukovar), Splitska (Split), Dubrovačka (Dubrovnik). Ta je podjela dovela do teritorijalnih gubitaka i promjena. Od Dalmacije je izuzeta Boka Kotorska i područje južnije od nje, Međimurje je uključeno u Mariborsku oblast, a Kastav u Ljubljansku oblast.⁶ Nakon uspostave kraljeve diktature 6. siječnja 1929. uslijedila je nova upravna podjela, koja je taj proces još više produbila. Teritorij Kraljevine Jugoslavije bio je podijeljen na devet banovina. Hrvatske banovine bile su Savska, sa sjedištem u Zagrebu, i Primorska, sa sjedištem u Splitu. Međutim, u Dunavskoj banovini bili su srijemski kotari od Iloka na istok, a Zetskoj banovini pripao je kotar Dubrovnik. Jedno su vrijeme Drinskoj banovini pripadali čak Vukovar, Vinkovci i Županja, da bi zatim ušli u sastav Savske banovine.⁷ U čuvenoj knjizi »Ekonomska podloga hrvatskog pitanja« ugledni gospodarski stručnjak i jedan od prvaka Hrvatske seljačke stranke prof. dr. Rudolf Bičanić ovim je riječima ocijenio diobu jugoslavenske države na banovine: »Ta dioba na banovine ima s jedne

³ Ustav Republike Hrvatske, Zagreb 1991., Izvorišne osnove i čl. 8.

⁴ Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1900, Zagreb, bez god. izd., 3 i d.

⁵ Klemenčić, 325; *Andrija Bognar*, Razvoj etničke strukture Baranje, isti zbornik, 293 i d.; *Nada Lazić*, Baranja 1941—1945, Slav. Brod 1979., 20 i d.

⁶ *Službene novine*, Beograd, 28. IV. 1922., br. 92.

⁷ Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine u Kraljevini Jugoslaviji, Beograd 1931.; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 2. IX. 1931., br. 199, i 9. IX. 1931., br. 207.

strane izrazito protuhrvatsku tendenciju, a s druge strane, ona ima osigurati većinu Srbima u 6, a hegemoniju Srbijancima u 5 banovina. [...] Dioba na banovine je štetna, jer bez ikakove administrativne potrebe miješa krajeve razne političke tradicije i drugih ekonomskih potreba. Tako se uvelike kompliciraju odnosi i dovodi do nepotrebne nepotosti. Osobito je dioba na banovine s hrvatskog gledišta štetna, jer služi lomljenju hrvatskih interesa i sprečava povezivanje svih Hrvata u jednu upravnu cjelinu.«⁸

Prema tome, tada se kao istočna granica Hrvatske težila nametnuti linija koja je razdvajala Savsku od Dunavske banovine. Ona je u Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931. konstatirana kao granica koja ide od mjesta gdje državna granica prema Mađarskoj »napušta reku Dravu, odakle ide Dravom i Dunavom do severne granice sreza Iloka. Od reke Dunava do reke Save granica ide istočnom granicom srezova: Vukovar, Vinkovci i Zupanja, obuhvatajući i ove srezove«.⁹ Dobar dio zapadnog Srijema s većinskim hrvatskim pučanstvom pripao je tako Dunavskoj banovini. Toj je banovini pripala i Baranja, tj. kotari Batina i Darda, u kojoj su najbrojniji bili Mađari i Nijemci, a Hrvata je bilo dvostruko više nego Srba. Inače je to područje vidljivo gravitiralo Osijeku, osobito u gospodarskom i prometnom pogledu.¹⁰

Pitanje hrvatskih granica sve je više zaokupljalo pažnju rasprava i dogovora unutar opozicijskih političkih stranaka u Hrvatskoj. Vezano je uz probleme državnog preuređenja, koje je hrvatska opozicija, u prvom redu vodstvo Hrvatske seljačke stranke, sve više aktualizirala. Temeljno polazište bilo je formulirano u Rezoluciji Seljačko-demokratske koalicije, 1. kolovoza 1928. Ona sadrži ovaj zaključak: »Konstatirajući, da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodno-političke individualnosti predstavljene u Narodnom vijeću pristupile u državnu zajednicu sa kraljevinom Srbijom ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualiteta u korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca i da su akt od 1. prosinca 1918. i Ustav od 28. lipnja 1921. upotrebljeni za uvođenje hegemonije bivše kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, izjavljujemo, da je u svijesti narodnoj dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta.«¹¹

Kada su u proljeće 1939. započeli pregovori između vođe HSS-a Vladka Mačeka i predsjednika jugoslavenske vlade Dragiša Cvetkovića o sklapanju sporazuma i stvaranju Banovine Hrvatske, pitanje granica konkretno je aktualizirano. Ono se postavilo kao prioritetno. Problem istočne granice, tj. prema Srbiji, najuže se povezivao s cjelinom utvrđivanja granica. U Zagrebu je na sredini travnja 1939. došlo do drugog susreta dvojice

⁸ Rudolf Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938., 9 i d.

⁹ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 2. IX. 1931., br. 199.

¹⁰ Kao u bilj. 5.

¹¹ Ljubo Boban, *Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1971., 155.

pregovarača. Akademik Ljubo Boban, koji je detaljno proučavao i analizirao sporazum Cvetković—Maček, ovim je riječima opisao taj susret: »Kako je prigodom prvih razgovora postignuta načelna suglasnost, ovaj put se odmah prešlo na konkretne rasprave; Cvetković je ponudio spajanje Savske i Primorske banovine te grada i kotara Dubrovnik. Izvjesne korekture izvršile bi se prigodom konačnog preuređenja države. Maček je odgovorio s tri alternativna prijedloga: 1) razgraničenje prema historijskim jedinicama u smislu rezolucije SDK od 1. kolovoza 1928; 2) Hrvatska u ovim granicama: Savska banovina do Šida, kotarevi: Brčko, Gradačac i Derventa, zatim Savom do Une, Unom do ušća Sane, Sanom do Jajca, Zenice, Visokog, odakle na granicu Primorske banovine, zatim Dubrovnik do Herceg Novog. Takvo razgraničenje u obzir dolazi u slučaju da preostali dijelovi Bosne i Vojvodine budu zasebne jedinice. Ako to ne bi bile posebne jedinice, onda 3) granica između Hrvatske i Srbije išla bi od Subotice ravnom linijom na Ilok i Savu, zatim do Bosne, Bosnom do pod Sarajevo i odatle na granicu Primorske banovine i do Herceg Novog.«¹²

Mačekov je prijedlog zabilježio i Jovan Jovanović, predsjednik Zemljoradničke stranke, koji je zajedno s prvcima drugih srbijanskih opozicijskih stranaka bio o tome obaviješten posredstvom Mačekovih emisara. On je zabilježio: »Što se tiče Vojvodine: ili Vojvodina sa preostatom Srema čini posebnu jedinicu, ili se Vojvodina deli između Hrvatske i Srbije, linijom Subotica—Ilok.«¹³

Nakon sastanka Mačeka i Cvetkovića, 27. travnja, činilo se da će sporazum biti konačno zaključen. Tom je prilikom postignuta suglasnost o spajanju Savske i Primorske banovine, grada i kotara Dubrovnik. Dodana je klauzula da će se konačan opseg Banovine Hrvatske odrediti »odlukom naroda putem glasovanja u preostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, Dalmacije, te Srijema i Vojvodine.«¹⁴ Namjesništvo na čelu s knezom Pavlom nije se suglasilo s tako formuliranim sporazumom, između ostalog i zbog navođenja Vojvodine. Kada je konačno potpisan sporazum Cvetković—Maček 26. kolovoza 1939., on je u odnosu na prethodni bio kompromisno rješenje s obzirom na teritorijalni opseg Banovine Hrvatske. U njemu se ne govori o plebiscitu. Od kotara iz Srijema uključeni su Šid i Ilok, a iz Bosne Brčko, Gradačac, Travnik, Derventa i Fojnica. Dodana je i ova klauzula: »Definitivni opseg Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države; pri tome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima. Tom prilikom izdvojiti će se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, općine i sela, koje nemaju hrvatsku većinu.«¹⁵

Navedena je klauzula u Mačekovu tumačenju u prvom redu značila da o konačnim granicama nije postignuta suglasnost, te »time nije pitanje hrvatskog teritorija riješeno definitivno«. Glavno glasilo HSS-a *Hrvatski*

¹² Ljubo Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928—1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja, Zagreb 1974., 44.

¹³ Isto, 45.

¹⁴ Isto, 47.

¹⁵ Isto, 145.

dnevnik pisao je na početku listopada 1939. da je »nesumnjivo, ako ne dođe do formiranja Vojvodine kao posebne autonomne jedinice, da će se morati povesti računa o željama tamošnjeg hrvatskog pučanstva, koje i po svojem nacionalnom uvjerenju i po geografskom položaju svojega zavičaja ima pravo tražiti, da se poštuju i njegovi zahtjevi«. ¹⁶

Kada je riječ o utvrđivanju granica Nezavisne Države Hrvatske, proglašene 10. travnja 1941., treba reći da je njezina vlada pokazivala osobit interes za područje Srijema. Ustaški poglavnik Ante Pavelić, u sporazumu s Hitlerom u lipnju 1941., donio je odredbu o proglašenju istočne granice NDH, tj. prema okupiranoj Srbiji. Prema toj odredbi istočni dio Srijema imao je do kraja rata ostati pod njemačkom vojnom upravom. Bila su to područja kotara Zemuna i Stare Pazove. U prilog tome njemački su čimbenici isticali ekonomsko i vojnostrategijsko značenje toga područja. Međutim, u listopadu 1941. ipak su Nijemci predali spomenuto područje vlastima NDH. One su u Zemunu uspostavile općinsko poglavarstvo, policijsku upravu i carinarnicu. ¹⁷ NDH je tako preuzela i znatne ekonomske obveze prema Nijemcima. Prihvatila je podjelu poljoprivrednih proizvoda, opskrbu njemačke vojske u Zemunu i malogranični promet prehrambenim namirnicama s Beogradom. Preuzete su i obveze za zbrinjavanje domaćih Nijemaca. ¹⁸

Kada je pak riječ o pitanju granica hrvatske države u komunističkom projektu prije rata, treba konstatirati da je ono zaokupilo pažnju središnjeg partijskog vodstva u povodu akcije stvaranja Komunističke stranke Hrvatske. Na mjestu je bila pretpostavka da se teritorij na kojemu se prostire komunistička organizacija uzima kao osnovni kriterij i za budući državni okvir. Upoznajući pokrajinska partijska rukovodstva u Zagrebu i u Splitu s odlukom o osnivanju KPH, Centralni komitet KPJ istakao je u veljači 1935. i »pitanje razgraničenja«. O tome je konkretno rečeno ovo: »U KP Hrvatske ući će sve organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji, uključivši Vukovar i Vinkovce, zatim sve organizacije u Dalmaciji, uključivši Dubrovnik, i napokon Banjaluka, Livno, Duvno, desna obala Hercegovine (misli se na Neretvu, I. J.) isključujući Mostar, tj. zapadne oblasti Bosne i Hercegovine, naseljene hrvatskim stanovništvom, koje graniče sa Dalmacijom. Ako eventualno naknadno iskrnsne pitanje pripadnosti kojeg mjesta odnosno organizacije u tim pograničnim oblastima, CK KPJ će donijeti specijalno rješenje o tome.« ¹⁹

Taj je projekt u daljnjem razvoju doživio velike promjene. U organizacijskom smislu KP Hrvatske nije obuhvaćala spomenuta područja Bosne i Hercegovine osim Livna. Ovdje je svakako zanimljivije i značajnije konstatirati na koji je teritorij polagalo svoju pažnju hrvatsko komunističko rukovodstvo 1941. godine, tj. nakon sloma Kraljevine Jugoslavije i uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Naime, iz tadašnjih programskih formulacija dali su se dovoljno jasno naslutiti obrisi teritorija hrvat-

¹⁶ Isto.

¹⁷ Zbornik zakona i naredaba NDH, Zagreb 1941., god. I, 290, 379, 734.

¹⁸ *Fikreta Jelić-Butić*, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977., 85—86.

¹⁹ *Ivan Jelić*, Osnivački kongres Komunističke partije Hrvatske 1937, Zagreb 1987., 80.

ske države koju je stvarao partizanski pokret. Analizirajući nastalu situaciju u Hrvatskoj, Centralni komitet KPH već se u travnju 1941. obraćao u prvom redu hrvatskom narodu ovim riječima: »Zato ujedinito svoje snage u velikoj borbi za nezavisnost i ujedinjenje čitavog hrvatskog naroda. Ne dajmo da nam imperijalistički razbojnici, pomoću frankovačkih veleizdajnika hrvatskog naroda, otkidaju najljepše pokrajine, našu Dalmaciju, Primorje, Međimurje i dio Slavonije. Borimo se da dobiju svoju slobodu i da se opet sjedine s nama ona naša istarska braća, koja već 23 godine stenju pod ropskim jarmom talijanskog imperijalizma. Pružimo svoju ruku toj našoj braći i povedimo zajedničku borbu za rušenje zajedničkog neprijatelja.«²⁰ Može se tek pretpostaviti da je pod pojmom »dio Slavonije« hrvatsko komunističko vodstvo pomišljalo na Baranju.

U siječnju 1942. Titov je Vrhovni štab izdao naredbu Glavnom štabu Hrvatske o osnivanju operativnih zona, kako bi se što uspješnije organizirala partizanska borba u svim krajevima Hrvatske. U naredbi se ističe da na području Slavonije, »uključujući tu i Srijem sve do Beograda«, treba »formirati jedno operativno rukovodstvo sa 4 partizanska odreda«. Pri tome se upozoravalo »da je čvor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save«, te da se »samo na tom dijelu okupator može osjetno pogoditi«. Ponavljajući da slavonska, tj. Treća hrvatska operativna zona, »obuhvata i oblast Srijema«, naređuje se stupanje »u vezu sa partizanskim odredima koji se već nalaze u Fruškoj gori«. U naredbi se zatim navodi da je partizanskim snagama u Srijemu »već saopšteno da se imaju u vojničkom i političkom pogledu priključiti« Trećoj zoni.²¹ U tom je cilju ubrzo zatim rukovodstvo KP Hrvatske zatražilo od Blagoja Neškovića, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, da omogući vezu s Okružnim komitetom Srijema, »jer on s njima održava kontakt«.²² Rukovodstvo partizanskih snaga u Slavoniji ulagalo je sve veće napore da se oživi partizanska borba na području Srijema. Težilo se okupiti »raštrkane grupe partizana u Fruškoj gori« i s njima što čvršće povezati, kako bi se osposobile »da vrše uglavnom diverzantske akcije, jer druge oblike borbe gotovo je nemoguće tamo provoditi uslijed terenskih prilika«.²³ Da se partizanski pokret u Srijemu razvijao, potvrđivala je i ocjena Glavnog stožera domobranstva NDH, na početku srpnja 1942.: »Slavonija i Srijem su naša žitnica. Kroz ovo područje prolazi jedna od najvažnijih veza saveznika sa Balkanom. Dnevno prolaze mnogi transporti njemačkih i talijanskih četa, ulja, benzina, životnih namirnica i t. sl. Sve je ovo ugroženo. Porastom kukuruza bit će željeznička pruga neposredno ugrožena. Snage za osiguranje i čuvanje kojima tamo raspoložemo nesrazmjerno su male naspram veličine teritorije koju treba osigurati. Komunistička akcija

²⁰ Marijan Rastić, Izbor iz arhivske građe Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke partije Hrvatske za povijest 1941. godine u Hrvatskoj, *Arhivski vjesnik*, XIV, 1971., 30.

²¹ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. II, Slav. Brod 1963., 1.

²² Isto, 62.

²³ Isto, 109.

je u naglom porastu.«²⁴ Štab Treće operativne zone izražavao je u kolovozu 1942. veliko zadovoljstvo »kampanjom u pogledu žetve i vršidbe«. Isticalo se da su u nekoliko kotara partizani »uspjeli uništiti sve vršalice i na nekoliko mjesta zapalili veće količine žita na državnim i ustaškim dobrima«, dok su »drugovi u Srijemu u tom pravcu učinili mnogo više«. ²⁵ Nešto kasnije isti se štab zahvaljivao Glavnom štabu Hrvatske na pomoći u novim kadrovima i učvršćenju veze, jer je to »garancija za jedan uspješan široko razvijen partizanski pokret u Slavoniji i Srijemu, u tom najosjetljivijem kraju za okupatora.«²⁶

Takav interes rukovodstva KP Hrvatske svakako je pridonio prevladavanju krize u kojoj se našao partizanski pokret u Srijemu i cijeloj Vojvodini. Vojvodansko partijsko rukovodstvo bilo je razbijeno, pa su se ulagali naponi da se ono ponovo konstituiraju. Vodeći krug vojvodanskih komunističara, na čelu s Jovanom Veselinovom, sa zazorom je gledao na proširenje vojnih i političkih kompetencija hrvatskog partizanskog rukovodstva na područje Srijema. U veoma teškim prilikama, u kojima su se nalazili, prihvaćali su određenu suradnju, ali im je teško padalo da budu pod spomenutom ingerencijom. Težili su što prije konstituirati se i formalno u pokrajinsko partijsko rukovodstvo, koje bi pod svojim nadzorom imalo teritorij cijele Vojvodine sa Srijemom. Nešto je drukčije na to pitanje gledalo partijsko rukovodstvo u Srbiji. Blagoje Nešković na spomenuti je zahtjev rukovodstva KP Hrvatske odgovorio da je dobro da se Srijem »pripaja vama«, ističući da Pokrajinski komitet za Srbiju ionako nije mogao pomoći tom području »sem delimične političke pomoći«. Nije se suglasio s povezivanjem Zemuna, dajući ovo obrazloženje: »Zemun mislimo da ne ulazi u sastav CK KPH, jer on nikada nije pripadao Sremu već Beogradu. To je potpuno i dalje potrebno, jer mi imamo dobre veze sa Zemunom. Zato smo mi Zemu u javnosti javili da on ostaje u sastavu PK za Srbiju.«²⁷

Dakako da je i CK KPJ bio zainteresiran za konstituiranje novoga pokrajinskog komiteta za Vojvodinu, kako bi se pospješilo vođenje partizanske borbe na tom području. U vezi s tim Ivo Lola Ribar, član Političkog biroa CK KPJ, uputio je u kolovozu 1942. pismo partijskim rukovoditeljima u Srijemu, ističući: »OK za Srem moraću podržavati veze radi koordinacije rada sa Povereništvom CK KPH za Slavoniju.«²⁸ Novooosnovano partijsko rukovodstvo za Vojvodinu, u daljnjoj težnji za osamostaljenjem, najviše će se pozivati upravo na to pismo, tj. da se spomenuta veza svodi samo na koordinaciju rada. Vojvodanskom rukovodstvu bilo je jako stalo da se pitanje Srijema ne odvajaju, tj. da se partijska organizacija u njemu, na čelu s Okružnim komitetom, nalazi u sastavu vojvodanske organizacije pod rukovodstvom Pokrajinskog komiteta. Zbog toga je s podozrenjem primljeno imenovanje Josipa Hrnčevića za

²⁴ Isto, 254—255.

²⁵ Isto, 366—367.

²⁶ Isto, 410—411.

²⁷ Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje: AISP), Zagreb, KP—18/690.

²⁸ Dokumenti centralnih organa KPJ — NOR i revolucija (1941—1945), knj. 6, Beograd 1988., 510.

predstavnik Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem kod Okružnog komiteta za Srijem, koji je bio podređen Povjerenstvu.²⁹ U pismu što ga je potkraj siječnja 1943. uputio Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju, Jovan Veselinov polazio je od toga da Pokrajinski komitet za Vojvodinu »treba da rukovodi celokupnim radom u Sremu, Bačkoj i Banatu«. Na osnovu toga on se obraćao slavonskom rukovodstvu sa zaključkom da srijemski Okružni komitet »treba da saraduje sa vama, da mu vi pomazete i politički i vojnički, ali ne proizlazi da se naša organizacija i organizaciono potpuno uključuje u KPH«. On je isticao da to pitanje treba što prije raspraviti, »jer od toga umnogome zavisi celokupan naš rad u Vojvodini«. ³⁰ O čemu je, naime, bila riječ? Vojvodansko je rukovodstvo bilo u prvom redu zainteresirano da se pitanje Vojvodine što prije postavi na dnevni red i u državnopravnom smislu. U tom pogledu bilo je zainteresirano i za konkretno određenje njezina teritorija. U vezi s tim Veselinov je u spomenutom pismu isticao: »Naša Partija stoji na stanovištu da Vojvodina, u koju ulaze Srem, Banat, Bačka i Baranja, čini jednu celinu, s obzirom na svoju mnogonacionalnu strukturu. Svi problemi koji interesuju sve narode Vojvodine mogu se rešiti zajedničkom saradnjom ovih naroda i davanjem Vojvodini autonomije. [...] Zbog toga je Vojvodina i imala svoj PK, slično Bosni i Hercegovini, gde se problem rešava slično kao i u Vojvodini.«³¹ U tom je pogledu vojvodansko rukovodstvo bilo zainteresirano da se stvaraju i druge vodeće političke ustanove, u prvom redu zemaljsko antifašističko vijeće za Vojvodinu, po uzoru na AVNOJ i ZAVNOH. Utoliko se pokazala i posebna osjetljivost kada je Inicijativni odbor ZAVNOH-a izabrao u svoje redove Nikolu Grulovića, jednog od prvaka partizanskog pokreta u Srijemu. U tom cilju njega je pozvao CK KPH da za stalno dođe na rad u Hrvatsku. Bilo je predviđeno da on uđe i u Izvršni odbor ZAVNOH-a na njegovu prvom zasjedanju.³² Vojvodansko se rukovodstvo nije suglasilo da Grulović u ZAVNOH-u »bude predstavnik Srema«. Obrazlagalo je to ovim riječima: »Naše je mišljenje da Srem ne treba da ima svog predstavnika u AV za Hrvatsku, pošto Srem ne pripada Hrvatskoj, već Vojvodini. Drug Grulović, po našem mišljenju, kao član AVNOJ-a treba da radi na stvaranju AV za Vojvodinu, u kojem će biti zastupljeni Sremci. Mi smatramo da i Vojvodina, kao i ostale naše pokrajine, treba da ima svoje veće.«³³

Međutim, ni hrvatska strana nije uzimala. U ožujku 1943. objavljeno je da je Grulović izabran u tajništvo Inicijativnog odbora

²⁹ AISP, KP—18/738, KP—109/146a. Usp. i *Josip Hrnčević*, Svjedočanstva, Zagreb 1984., 71—74.

³⁰ Autonomija Vojvodine — Izabrani spisi. Novi Sad 1976., 266—267; *Jovan Veselinov*, Svi smo mi jedna partija, Novi Sad 1971., 78 i d.; *Pavle Gregorić*, NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. godine, Zagreb 1978., 220 i d.

³¹ Autonomija Vojvodine, 267.

³² Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske — Zbornik dokumenata (dalje: ZAVNOH), sv. I, Zagreb 1964., 37. Usp. i *Gregorić*, 220, i Autonomija Vojvodine, 353.

³³ Autonomija Vojvodine, 268—269. O nizu pitanja usp. i *Ranko Končar*, Problem autonomije Vojvodine u kontekstu odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, zbornik: AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942—1943), Beograd 1974., 622—631.

ZAVNOH-a.³⁴ Odmah potom Inicijativni je odbor ZAVNOH-a uputio okružnicu o svom konstituiranju, obavješćujući među ostalim i okružni narodnooslobodilački odbor za Srijem.³⁵ U proglasu Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, koji je uputio »Hrvatskom i srpskom narodu«, na sredini ožujka 1943., među potpisnicima bilo je i Grulovićevo ime.³⁶ U proglasu, koji je istodobno Inicijativni odbor ZAVNOH-a uputio »Hrvatskom narodu«, navodi se da je partizanska vojska oslobodila mnoge krajeve Hrvatske, među njima i dio Srijema.³⁷ Daljnja korespondencija Inicijativnog odbora pokazuje da se on uz ostale hrvatske krajeve uvijek obraćao i Srijemu. Na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a, na sredini lipnja 1943., Stanko Čanica Opačić, jedan od srpskih partizanskih prvaka s Korduna, govorio je o osnivanju okružnih NOO-a u Hrvatskoj, navodeći posebno i NOO za Srijem.³⁸ Na zasjedanju je Nikola Grulović izabran za člana Izvršnog odbora ZAVNOH-a.³⁹ U proglasu »Narodima Hrvatske« Prvo zasjedanje ZAVNOH-a navodeći hrvatske zemlje uključilo je i Srijem.⁴⁰ U uputama koje je ZAVNOH poslao Oblasnom NOO-u za Slavoniju, a u kojima se govori o daljnjim zadaćama izgradnje nove vlasti, poručuje se pripajanje Okružnog NOO-a Srijem Oblasnom odboru za Slavoniju, te da se iz srijemskog odbora uključi jedan član.⁴¹ U nastavnom programu, što ga je u lipnju 1943. izradio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, u predmetu zemljopis među hrvatskim se zemljama navodi i Srijem.⁴² Rukovodstvo partizanskog pokreta u Hrvatskoj pokazivalo je vidljivu osjetljivost za Srijem ističući u više navrata kako je prepušten nesmiljenoj njemačkoj ekonomskoj eksploataciji.⁴³ U statistici o broju osiguranika, koja je na početku 1945. izrađena u ZAVNOH-u, među kotarima u federalnoj Hrvatskoj, uz Ilok i Vukovar, navodi se i Šid.⁴⁴

Na izvanrednoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a u Splitu, na sredini travnja 1945., na kojoj je osnovana hrvatska partizanska vlada (Narodna vlada Hrvatske), njezin je predestinirani predsjednik Vladimir Bakarić u svom referatu, između ostalog, konstatirao: »Naša zemlja Hrvatska još nije oslobođena. No, dok mi ovdje držimo sjednicu, na njenu se teritoriju u čitavom njegovom prostranstvu vrši široka ofenziva čišćenja neprijateljskih snaga. Jedinice Jugoslavenske armije već su u nastupanju u Srijemu, u Baranji, u Gorskom kotaru i u Hrvatskom primorju.«⁴⁵ Ta konstatacija daje razloga za zaključak da je hrvatsko partizansko rukovodstvo računalo sa Srijemom, tj. određenim njegovim dijelom, i Baranjom.

³⁴ ZAVNOH, I, 75—76.

³⁵ Isto, 119.

³⁶ Isto, 75.

³⁷ Isto, 79.

³⁸ Isto, 194.

³⁹ Isto, 207.

⁴⁰ Isto, 208.

⁴¹ Isto, 238.

⁴² Isto, 259.

⁴³ Isto, 318.

⁴⁴ Isto, IV, Zagreb 1985., 246—250.

⁴⁵ Narodna vlada Hrvatske formirana u gradu Splitu dana 14. travnja 1945, bez mjesta izd., 1945., 16.

U cilju da se u državnompravnom smislu ostvari autonomija Vojvodine, njezino je partijsko rukovodstvo sve više pokazivalo osjetljivost i zainteresiranost za područje Srijema. Uslijedili su sve veći prigovori i žalbe Centralnom komitetu KPJ. U lipnju 1943. vojvodansko se rukovodstvo žalilo da »CK KPH i ZAVNOH u nekim svojim publikacijama govore o Sremu kao pokrajini Hrvatske. Mi smatramo da je ovo pogrešno. Srem je sastavni dio Vojvodine i u našoj propagandi za autonomiju Vojvodine naša Partija je uvek to isticala.«⁴⁶ Na početku srpnja 1943. Tito je u ime CK KPJ uputio pismo Pokrajinskom komitetu za Vojvodinu, u kojemu se po prvi put javlja konkretnije razgraničenje. Polazeći od konstatacije da je područje Srijema od početka 1942. bilo dodijeljeno partijskom rukovodstvu u Hrvatskoj, ali da ono nije uspjelo »partijsko-politički i vojnički« obuhvatiti sve srijemske kotare, Tito je donio novu odluku. Prema njoj, »zaključno sa linijama Vukovar—Vinkovci—Županja pa sve istočno, uključivši i Zemun, pripada ne samo kao vojno-operativno područje Glavnog štaba Vojvodine, nego i kao područje Pokrajinskog komiteta Vojvodine, na kojem će isti razviti svoju partijsku i političku djelatnost«. Prema Titovim riječima, to »razgraničenje između Hrvatske i Vojvodine izvršeno je u interesu daljeg razvitka narodnooslobodilačke borbe i jačanja partijske organizacije i našeg političkog uticaja u čitavom ovom kraju«. On je posebno upozoravao da su »susjedne partijske organizacije dužne pomagati jedna drugu u svakom pogledu [...] zadržavajući svoju organizacionu samostalnost.«⁴⁷

Takva odluka naišla je na čvrsto reagiranje slavonskoga partijskog rukovodstva. Pogotovu se nije moglo suglasiti s njezinim tumačenjem kako je dao Pokrajinski komitet Vojvodine. Naime, prema tom tumačenju Vojvodini bi se imali pripojiti kotari Vukovar, Vinkovci i Županja. Posebno je reagirao osječki Okružni komitet, »koji je trebao izvršiti predaju tog teritorija.«⁴⁸ Oblasni komitet za Slavoniju obratio se rukovodstvu KP Hrvatske za pomoć, a ono je zahtijevalo intervenciju CK KPJ. Uslijedio je odgovor najvišega partijskog rukovodstva, »da se razgraničenje postavi na slijedeći način: Po liniji grad Vukovar, Vinkovci i Županja da pripadnu istočno Srijemu a zapadno Slavoniji, koja ne treba biti kruta, te da se oni krajevi u kojima ima više hrvatskog stanovništva pripoje Slavoniji, a oni u kojima ima više srpskog stanovništva pripoje Srijemu. Tu da se gleda i na geografski položaj radi lakših mogućnosti rada.«⁴⁹ Na osnovi toga slavonsko je rukovodstvo uputilo vojvodanskom ovaj prijedlog razgraničenja:

»Kotar Županja pošto je cio hrvatski da pripadne Slavoniji.

Zapadni dio kotara Vinkovci, da pripadne Slavoniji sa gradom do linije pruge, koja veže Vinkovce sa Brčkim, a koja na Županijskom kotaru graniči sa Spačvom.

Istočni dio vukovarskog kotara sa gradom Vukovarom, da pripadne Srijemu do ceste Vukovar—Vinkovci. To je za to što su iz zapadnih

⁴⁶ Autonomija Vojvodine, 269—270.

⁴⁷ *Josip Broz Tito*, Sabrana djela, tom XVI, Beograd 1984., 15.

⁴⁸ AISP, KP—32/2115.

⁴⁹ Isto.

dijelova vukovarskog kotara u kojem ima i nekoliko srpskih sela, a iz kojih su svi sposobni za vojsku u Narodno-oslobodilačkoj vojsci u Slavoniji, te mnogo lakši rad a i onaj narod radije daje za Slavoniju sve što je potrebno, a i veza je između Slavonije i toga dijela vukovarskog kotara mnogo lakša, nego toga dijela sa Srijemom.«⁵⁰

Vojvođansko rukovodstvo nije bilo zadovoljno tim prijedlogom. Uzvratilo je da CK KPH »mijenja odluke CK KPJ«. ⁵¹ Da je bila riječ o vidljivoj agresivnosti s vojvođanske strane, potvrđuje radiogram koji je 9. ožujka 1944. uputio sekretar CK KPH Andrija Hebrang Vrhovnom štabu. U njemu se izvješćuje da su Slavonci »prodrli u kotar Županju u kome nitko nije radio, ali im Vojvođani ometaju rad«. ⁵²

Ti su sporovi ostali aktualni do svršetka rata. Četvrt stoljeća kasnije Jovan Veselinov se u svojim memoarima na spomenutu Titovu odluku, u kojoj se govori o liniji Vukovar—Vinkovci—Županja, osvrnuo ovim riječima: »Prilikom tumačenja i sprovođenja te odluke, Pokrajinski komitet nije smatrao da se time konačno utvrđuje političko-teritorijalna granica između Hrvatske i Vojvodine, već da su takvo rešenje zahtevali, pre svega, interesi ustanka.«⁵³ Popularizacija autonomije Vojvodine, poglavito putem vojvođanskog partizanskog tiska, ubrzano će u završnici rata dobiti sasvim određene oblike. Pozivanje na »povijesne odluke« drugog zasjedanja AVNOJ-a, za koje je isticano da su od »velike važnosti« za Vojvodinu, imalo je u proljeće 1945. i svoje konkretno određenje: Vojvodina je ušla »u sastav federalne jedinice Srbije kao autonomna pokrajina«. ⁵⁴ U kojoj je to mjeri bilo ostvarenje ciljeva vojvođanskog političkog rukovodstva, koje je sa svima ostalima dijelilo slavlje pobjede KPJ i njezina dolaska na vlast u novoj jugoslavenskoj državi? To je pitanje svakako zanimljivo za raspravu. Po svoje prilici to nije bilo postignuće onih prvotnih težnji koje su izražavane u toku rata s vidljivim maksimalističkim tendencijama. Vojvodina nije postala zasebna federalna jedinica ili pak autonomija vezana neposredno uz federaciju. Dakako, Tito i središnji partijski politički biro imali su u tome odlučnu riječ. U ime partijske discipline i različitih drugih interesa nije moglo biti ni govora o nekoj oporbi. Vojvođanskom je rukovodstvu preostalo da se nada učvrstiti svoju vlast u postignutoj autonomiji. Priključenjem Vojvodine, kao i Kosova, te eliminacijom autonomije Sandžaka, vidljivo je bila ojačana federalna Srbija. Gledište da se u tome očituje Titovo »kupovanje Srbije« nalazi uporište u činjenici da se to područje od kraja 1941. do jeseni 1944. zapravo nalazilo izvan partizanske borbe. Trebalo je nagraditi napore srbijanskih komunista oko instalacije novog poretka.

Za nas je ovdje u središtu pažnje pitanje konstituiranja Vojvodine s obzirom na određenje granice s Hrvatskom. A kada se to pitanje postavlja, onda pažnju privlači područje Baranje koje se zajedno s Banatom, Bačkom i Srijemom u toku partizanskog rata najčešće svrstavalo pod pojam

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

⁵² AISP, CK KPH — depeše, 3840.

⁵³ Veselinov, 115.

⁵⁴ Autonomija Vojvodine, 322 i d.

Vojvodine.⁵⁵ O Baranji se raspravljalo u svjetlu pitanja položaja i prava naroda i nacionalnih manjina. Posebno je to došlo do izražaja na plenarnoj sjednici Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine, na početku travnja 1945. Naime, Nikola Grulović pokrenuo je tom prigodom raspravu o Baranji, istakavši da je pitanje njezine pripadnosti »važno principijelno pitanje«. Izjavio je da »privredno, geografski i nacionalno, Baranja gravitira Hrvatskoj«, a da »konačno rešenje o ovom pitanju ima da dade sam narod Baranje«.⁵⁶ S tim se gledištima suglasio Đura Jovanović, koji »misli da narodi Baranje žele da idu sa federalnom Hrvatskom«, ali je izrazio gledište da ondje ne bi trebalo provoditi nikakve izbore »da se ne bi prejudiciralo po pitanju pripadnosti Baranje«.⁵⁷ Sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu Jovan Veselinov na tom je skupu podupro gledišta Grulovića i Jovanovića. On je izložio neke statističke podatke o Baranji i njezinu geografskom položaju. Istakao je njezinu »čvrstu povezanost u privrednom pogledu sa Hrvatskom«, te zaključio »da svi ti uslovi diktiraju takvo rešenje da Baranja ide u Hrvatsku, a što će rešiti sama Baranja svojom slobodnom voljom«.⁵⁸ Međutim, na ishod te rasprave utjecala je diskusija Aleksandra Moča. Izrazio je gledište da se na sjednici »raspravlja o Baranji, a da se narod Baranje nije pitao«. Na osnovi toga zaključio je »da ovo pitanje ne treba pre toga ni principijelno rešavati«.⁵⁹ Raspoloživi sažeti zapisnik te sjednice ne otkriva je li Moč još nešto izjavio. Dade se ipak naslutiti da je on zastupao određenu velikovojvodansku koncepciju. Njegova rasprava nije pokolebala prethodna gledišta, ali je donekle utjecala na zaključak sjednice, koji glasi: »Pitanje Baranje za sada ostaje otvoreno dok tamošnji narodi sami ne reše o svojoj pripadnosti. Međutim, većina članova GNOOV-a je mišljenja da će Baranja biti u sastavu federalne Hrvatske.«⁶⁰

Od tada se Baranja u javnom političkom životu više nije navodila kao sastavni dio Vojvodine. Koliko je to u nečijim glavama tretirano kao određena kompenzacija za Srijem, pitanje je za raspravu i daljnje istraživanje. Prethodno smo vidjeli da je vojvodansko komunističko vodstvo osobito ustrajalo na beskompromisnom svrstavanju Srijema u Vojvodinu. Ostaje za daljnje istraživanje koliko se pristajanjem na odstupanje Baranje htjelo možda neutralizirati nedostatak povijesnih dokaza u pogledu Srijema.

To je inače vrijeme velike propagandne djelatnosti u Vojvodini, kada je riječ o međunacionalnim odnosima. U sredstvima javnog obavještanja naveliko se govorilo o pravima naroda i nacionalnih manjina, o težnji KPJ i novih organa vlasti da im zajamče sva prava. Međutim, to nije bila slika stvarnog stanja. Sa zazorom se gledalo na nekad veliku njemačku nacionalnu manjinu, koja se najvećim dijelom iselila. U političkim

⁵⁵ *Lazić*, 155 i d.

⁵⁶ *Autonomija Vojvodine*, 323.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto, 324.

dokumentima novog poretka na Nijemce se otvoreno ne računa, »jer oni sigurno neće biti stanovnici Vojvodine«. ⁶¹ Vodi se računa samo o onim malobrojnim Nijemcima koji su sudjelovali u partizanskom pokretu. Na udaru su se našli i pripadnici mađarske nacionalne manjine. Javno se »osuđuje stav reakcionarnih, u prvom redu velikosrpskih elemenata, koji hoće da sve Mađare proglase krivim za zločine koje su Hortijevi zlikovci činili prema našem narodu«. ⁶² Posebna se pak pažnja pridavala odnosu Srba i Hrvata. U političkoj propagandi osobito se težilo da se istaknu jamstva sigurnosti i ravnopravnosti Hrvata u Vojvodini. Jovan Veselinov pisao je u travnju 1945.: »Pored Srba, od slovenskih naroda koji žive u Vojvodini (Srem, Banat i Bačka) najbrojniji su Hrvati. Zato je, svakako, najpotrebnije da se pravilno reši odnos između Srba i Hrvata. To u našoj novoj državi neće biti teško. Taj odnos će biti pravilno rešen na zadovoljstvo srpskog i hrvatskog naroda — na bazi pune ravnopravnosti, kao što je pravilno rešen odnos između Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Nacionalni interesi Hrvata u Vojvodini ničim ne smeju biti okrnjeni.« ⁶³ A Aćim Grulović je u lipnju iste godine, u vezi s gledištem da je prirodno što je autonomna Vojvodina ušla u sastav federalne Srbije, jer »većinu njenih naroda čine Srbi«, isticao: »Naravno, to ne znači da će time Vojvodina biti srbijanska, jer Srbija nije danas velikosrpska, nije to Srbija princa Pavla, Cvetkovića i drugih.« ⁶⁴ U tom su pravcu i politički predstavnici Hrvata u Vojvodini bili veoma angažirani. Na skupštini izaslanika naroda Vojvodine u Novom Sadu, potkraj srpnja 1945., na kojoj je donešena odluka o priključenju Vojvodine Srbiji, katolički svećenik Petar Masnić rekao je, između ostalog: »Mi Hrvati u Sremu i Vojvodini znamo da smo bročano manji nego naša braća Srbi i da po našem položaju gravitiramo federalnoj jedinici Srbiji. Braćo moja, sunarodnici, poštene i dobromamerni Hrvati, mogao bi se možda među vama naći koji da kaže: 'Možda ipak neće biti dobro što ćemo se ujediniti sa Beogradom jer mi smo imali sa onim Beogradom i starom Jugoslavijom mnogo gorkih iskustava', ali toj mojoj braći Hrvatima kažem da to nije više onaj Beograd koji je bio, da nije više ta Jugoslavija nego da je ovo nova Jugoslavija, Titova Jugoslavija.« ⁶⁵ Predstavnik Hrvata iz Subotice Lajčo Jaramazović istom je prigodom izjavio: »Ja znam da će nas braća Srbi isto tako bratski pošteno primiti kao što mi njima iskreno i bratski prilazimo.« ⁶⁶

Polazište u određivanju granica između šest federalnih jedinica u novoj jugoslavenskoj državi činila je rasprava u Predsjedništvu AVNOJ-a 24. veljače 1945. Tada je Mile Peruničić, sekretar tog organa, izložio temeljni dokument koji sadrži objašnjenje nastanka granica federalnih jedinica. U njemu se navodi da je »*Hrvatska* u granicama bivše Savske banovine sa 13 srezova bivše Primorske banovine i Dubrovačkim srezom iz bivše

⁶¹ Isto, 328–329.

⁶² Isto, 331.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, 335.

⁶⁵ Isto, 341.

⁶⁶ Isto, 340.

Zetske banovine«. ⁶⁷ Očito je da se studijska podloga za ovu formulaciju zasnivala na analizi područja nekadašnje Savske i Primorske banovine, te teritorija Banovine Hrvatske. Iz formulacije je vidljivo da bi granica u Srijemu ostala na liniji nekadašnje Savske banovine. To je značilo da se otklanja ono rješenje koje je postignuto stvaranjem Banovine Hrvatske, a koja je u Srijemu obuhvaćala iločki i šidski kotar. Po svoj prilici taj je moment mogao izazvati određeno uzbuđenje i zabrinutost u hrvatskom partijskom vrhu. Raspoloživa dokumentacija ne daje, međutim, potvrdu o nekoj vidljivijoj reakciji s te strane. Izuzetak je bio Andrija Hebrang, član Političkog biroa CK KPJ i ministar u saveznoj vladi. Na osnovi dostupnih izvora moglo bi se zaključiti da je on određenije postavio pitanje pripadnosti Srijema, a vjerojatno i zapadne Bačke. Nešto kasnije bit će još riječi o tome, a ovdje se može dodati da se Hebrangova inicijativa može razumijevati i kao reagiranje na tako vidljive aspiracije vojvodanskog rukovodstva kada je riječ o Srijemu. U svakom slučaju ta je inicijativa po svoj prilici i utjecala da se najviši partijski vrh posebno zainteresira za pitanje granice između Hrvatske i Srbije, odnosno Vojvodine. Uslijedila je konkretna akcija.

Raspoloživa oskudna dokumentacija potvrđuje da je vojvodanska strana pokazala izuzetan interes za pitanje granice s Hrvatskom. Pri tome se ne može otkloniti ni težnja da se što efikasnije parira hrvatskoj strani. U prilog tome ide i određena dokumentacija koja se prikupljala s velikom brzinom. Riječ je o statističkim podacima o nacionalnom sastavu pučanstva u šidskom, vukovarskom i vinkovačkom kotaru, koje je na sredini svibnja 1945. prikupio Okružni komitet KP Srbije za Srijem i dostavio ih Pokrajinskom komitetu za Vojvodinu. Iz dokumentacije se može zaključiti da su podaci prikupljeni konkretno na terenu, tj. »preko mesnih i sreskih organizacija«. Srijemski okružni komitet prikupio je podatke za šidski kotar, a za vukovarski i vinkovački dobio je od tamošnjih kotarskih komiteta, koji su se nalazili »u sastavu KP Hrvatske«. Prema tim podacima, u šidskom kotaru bilo je 17.869 Srba i 13.008 Hrvata. Najveća hrvatska mjesta bila su Kukujevci, Bapska, Tovarnik, Gibarac, Ilača, Lipovac i Strošinci. U vinkovačkom kotaru bilo je 4.166 Srba i 42.388 Hrvata. Najveća mjesta nastanjena pretežno Srbima bila su Mirkovci, Laze, Orolik i Vinkovački Banovci. U vukovarskom kotaru bilo je 23.186 Srba i 16.200 Hrvata. U samom Vukovaru stanovalo je 2.051 Srbin i 5.446 Hrvata. ⁶⁸

Međutim, za razumijevanje predloženih podataka indikativno je u prvom redu tumačenje koje je dao srijemski Okružni komitet. Glavnu je pažnju usmjerio na otkrivanje promjena koje su u toku rata nastale u nacionalnom sastavu vinkovačkog i vukovarskog kotara poprativši ih vlastitim političkim prosudbama. U dopisu koji je taj komitet uputio Pokrajinskom komitetu za Vojvodinu navodi se:

⁶⁷ Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 — 27. oktobra 1945), Beograd, bez god. izd., 58.

⁶⁸ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Beograd, Fond CK SKJ, H—2—I/1.

»Sređujući podatke možemo konstatovati ove promene u nacionalnom sastavu pojedinih sela i grada Vinkovaca nastale u toku okupacije.

1. Selo Jarmina (vinkovački srez) u kojem se sada nalazi velika većina Hrvata imalo je do okupacije veliku većinu Švaba i nešto Mađara. Druge narodnosti nije bilo.

2. Vinkovačko novo selo koje sada ima gotovo isključivo samo Hrvate, imalo je do okupacije gotovo isključivo samo Nemce.

3. U selima Laze, Mirkovci i Orolik naseljeno je u toku okupacije oko 200 hrvatskog življa.

4. U gradu Vukovaru naseljeno je u toku okupacije oko 1.000 Hrvata, a na pustarama vukovarskog sreza Ada, Palača i Silaš gde su za vreme stare Jugoslavije bili naseljeni Srbi dobrovoljci, NDH je ove iselila u Srbiju, a na njihova mesta naselila Hrvate iz Zagorja. Na sve tri ove pustare naseljeno je oko 1.000 Hrvata.

To znači da je na vukovarskom srezu zajedno sa gradom Vukovarom naseljeno u toku okupacije oko 2000 Hrvata, dok je s druge strane iz nekoliko srpskih sela (Bobota, Vera, Trpinja, Bršadin, Markušica, Ostrovo, Negoslavci i grad Vukovar) pobijeno za vreme okupacije preko hiljadu Srba.«

Na kraju se iznosi sasvim proizvoljna politička kvalifikacija:

»Naseljeni Hrvati za vreme okupacije u vinkovačkom i vukovarskom srezu su u glavnom ustaške porodice, iz raznih krajeva Hrvatske.« Za šidski se kotar samo dodaje da su »fašisti pobili« na njegovu području »najmanje 4.000 Srba i oko 200 Hrvata i druge narodnosti«. ⁶⁹

Od jeseni 1944. spomenuta su područja naseljavali novi žitelji. Prema podacima kojima je u lipnju 1945. raspolagao Sava Kosanović, ministar informacija u saveznoj vladi, na području vojvođanskih kotara Sombor, Bačka Palanka, Odžaci, Kula, Apatin i Novi Sad, bilo je od studenog 1944. do svibnja 1945. naseljeno oko 30.000 Hrvata. U istočnosrijemskim kotarima Indija i Stara Pazova naseljeno je oko 5.000 Hrvata. ⁷⁰ Pitanje je, međutim, koliko je to precizan podatak. Po svoj prilici se razumijevalo naseljenike s područja Hrvatske, ali ne isključivo hrvatske nacionalnosti. Na sjednici Političkog biroa CK KP Hrvatske, održanoj 11. rujna 1945. godine u Zagrebu, Moša Pijade je u ime novoosnovanog Agrarnog savjeta govorio o potrebi intenzivnijeg naseljavanja Vojvodine. Istakao je da iz Hrvatske treba naseliti »5.500 hrvatskih porodica, a 3.500 srpskih porodica«. Od toga ukupnog broja »jednu hiljadu porodica će se naseliti u Baranju. Nešto će se naseliti u Srem, oko sela Lovasa, Sotina i Beraka, a ostale u Bačku«. ⁷¹ O tim pitanjima usp. *Marijan Matićka*, Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945.—1948., Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU, vol. 11, Zagreb 1981.

Službeno utvrđivanje granica između federalne Hrvatske i federalne Srbije, odnosno Vojvodine, preuzelo je, kao i za sve ostale granice, Predsjedništvo AVNOJ-a. O tome je razmatrano i na sjednici Političkog biroa

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ AISP, CK SKH, inv. br. 171.

CK KPJ 11. lipnja 1945., na kojoj je zaključeno da se osnuje komisija »u cilju razgraničenja između Hrvatske i Vojvodine«. Za njezin predsjednik imenovan je Milovan Đilas, a za članove Vicko Krstulović, Jovan Veselinov, Milentije Popović i Jerko Zlatarić.⁷² Predsjedništvo AVNOJ-a je službeno imenovalo komisiju u istom sastavu, čime je potvrdilo da se zadatak izvršava u nadležnosti najviše državne ustanove.⁷³ Zanimljivo je konstatirati koje su funkcije tada obavljali članovi komisije. Đilas je imenovan kao ministar za Crnu Goru u saveznoj vladi. Kako sam navodi, izabran je za predsjednika komisije kao neutralna ličnost. Veselinov je bio sekretar Jedinstvenoga narodnooslobodilačkog fronta Vojvodine; Krstulović ministar unutrašnjih poslova Hrvatske; Popović ministar unutrašnjih poslova Srbije; Zlatarić potpredsjednik Okružnog NOO u Somboru.⁷⁴

Komisiju je Predsjedništvo AVNOJ-a imenovalo 19. lipnja. Predsjednik Ivan Ribar i sekretar Mile Peruničić potpisali su odluku o imenovanju komisije. Njome su ujedno pozvane »sve vlasti na terenu«, s kojima će komisija doći u dodir, »da izađu u susret svakom zahtevu Komisije i da joj u svemu olakšaju rad.«⁷⁵ Istodobno je izdana i punomoć za Đilasa kao predsjednika komisije i apelirano na organe vlasti »da mu stave na raspoloženje sva potrebna sredstva.«⁷⁶

Izvještaj koji je komisija podnijela datiran je 1. srpnja 1945. Komisija je ipak već 26. lipnja podnijela svoj izvještaj na sjednici Političkog biroa CK KPJ.⁷⁷ U sažetom zapisniku sjednice konstatira se samo ovo: »Odobrava se izvještaj druga Đide [M. Đilasa] i predlog komisije da se izvrši privremeno razgraničenje između Hrvatske i Vojvodine.«⁷⁸ Kako je od imenovanja komisije do te sjednice proteklo tek tjedan dana, s pravom se može zaključiti da je ona veoma intenzivno radila. Iz njezina izvještaja dade se zaključiti da je obišla čitav teren razgraničenja, te da se razgovaralo i održavali se sastanci »na terenu sa lokalnim vlastima, predstavnicima političkih organizacija i predstavnicima nacionalnosti.«⁷⁹

Razgraničenje koje je predložila, komisija je označila kao privremeno, »do rešenja kompetentnih tela, koja će biti nadležna za definitivno razgraničenje između federalnih jedinica«. Predloženo razgraničenje komisija je opravdavala potrebom »olakšanja političke situacije na tom prostoru, obezbeđenja lakšeg funkcionisanja vlasti i bržeg i povoljnijeg razvitka ekonomskog života«. Kojim se smjerom kreće predložena granica, komisija je opisala ovim riječima:

»Privremena granica između Vojvodine i Hrvatske treba da ide: od mađarske granice, rekom Dunavom do međe između sela: Bačko Novo Selo i Bukin (bačko-palanački srez); odatle preko Dunava između atara

⁷² AJ, Fond SKJ, III/1a.

⁷³ Kao u bilj. 68.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Arhiv Memorijalnog centra »Josip Broz Tito«, Beograd.

⁷⁸ AJ, Fond CK SKJ, III/3.

⁷⁹ Kao u bilj. 77.

sela: Opatovac — Mohovo, Lovas — Bapska, Tovarnik — varoški Šid, Podgrađe — Ilinci, Adaševci — Mala Vašica, Lipovac — Batrovci, Strošinci — Morović. Na taj bi način sela sadašnjeg šidskog sreza: Opatovac, Lovas, Tovarnik, Podgrađe, Adaševci, Lipovac, Strošinci (i Jamena) — zajedno sa svojim atarima — pripala Hrvatskoj, a sela Mohovo, Bapska, varoš Šid, Ilinci, Mala Vašica, Batrovci, Morović — zajedno sa svojim atarima — Vojvodini. Samo se po sebi razume da i sve teritorije zapadno, odnosno istočno od ovih sela treba da pripadnu Hrvatskoj, odnosno Vojvodini.«

Slijedilo je »Obrazloženje« komisije. U njemu se govori koje su to »sporne teritorije između Hrvatske i Vojvodine«. Komisija ih je podijelila u tri skupine:

»a) srezovi: Subotica, Sombor, Apatin, Odžaci — severno i severo-istočno od reke Dunava (Bačka);

b) srezovi: Batina, Darda, u slivu između reka Drave i Dunava (Baranja);

v) srezovi: Vukovar, Šid i Ilok — jugo-zapadno i južno od reke Dunava (Srem)«.

Oko prve skupine komisija je dala ovo obrazloženje:

»Srez Subotica naseljen je u ogromnoj većini Hrvatima. Srez Sombor od slovenskih manjina ima relativnu (neznatnu) većinu Srba i to raspoređenu tako — da Srbi imaju većinu u gradu Somboru, a Hrvati na selima. Relativnu većinu od svih nacionalnosti danas imaju Mađari, a ranije su imali Nemci. U apatinskom srezu relativnu većinu od slovenskog življa imaju Hrvati, a u čitavom srezu od svih nacionalnosti danas Mađari, a ranije Nemci. U srezu Odžaci relativnu većinu imaju Slovaci, zatim Srbi, a u čitavom srezu od svih nacionalnosti Mađari, a ranije Nemci.

Iako je srez Subotica u apsolutnoj većini naseljen kompaktnim hrvatskim stanovništvom, komisija nije mogla doći do zaključka da bi severno od grada Sombora mogao da se uspostavi jedan pojas koji bi zajedno sa gradom Suboticom pripadao Hrvatskoj. Taj pojas bio bi jedna nepriradna tvorevina, koja, iako bi imala ogromnu većinu Hrvata, ne bi bila celovito povezana, a Subotica, kao krupni privredni i kulturni centar, pretvorila bi u periferni grad, čije komunikacije i čitav privredni život struje na jug, a ne na zapad. Uključenje svih spomenutih srezova u Hrvatsku ne dolazi u obzir iz prostog razloga, što u nekim od tih srezova Srbi imaju relativnu (od slovenskog življa) većinu. Zato je komisija smatrala da čitava ova teritorija treba da ostane Vojvodini. Razume se, ako bi se ova teritorija proširila na sever preko stare jugoslovensko-mađarske granice i uključila u sebe i Hrvate u prostoru Baje, koji se sada nalaze u Mađarskoj, pitanje bi se moralo ponovo uzeti u pretraz. Prema tome je pitanje razgraničenja na tome prostoru, sem ostalog, usko povezano sa pitanjem definitivnog utvrđivanja granica Jugoslavije na mirovnim i drugim konferencijama.«

Što je komisija zaključila u vezi s drugom skupinom, tj. Baranjom? U njenom izvještaju se navodi ovo:

»Srezovi Batina i Darda, uzeti zajedno, imaju, od slovenskih manjina, relativnu većinu Hrvata. Oba ova sreza, ekonomski i privredno naginju ka zapadu. Prema tome i ekonomski i nacionalni razlozi, zahtevaju da oba

ova sreza uđu u sastav federalne Hrvatske i iziđu iz Vojvodine, u kojoj se sada nalaze.«

Zasigurno su se najveći problemi pred komisijom pojavili u vezi s trećom skupinom, tj. oko pitanja pripadnosti kotara Vukovar, Sid i Ilok. Komisija je dala ovo obrazloženje:

»Ranija teritorija vukovarskog sreza, od slovenskog stanovništva, imala je u sebi većinu Srba. U toku rata, sa razvitkom samog ustanka, ovaj srez je razdvojen u dva dela i to tako, da je severni deo, neposredno na sever i zapad od Vukovara, zajedno sa selima Bogdanovci, Marinci, Petrovci, Cerić i fabričkim naseljima i selom Borovo pripao Hrvatskoj; južni deo sreza, zajedno sa selima iz vinkovačkog sreza — Mirkovci, Novi Jankovci, Slakovci, Orolik, Komletinci, Nijemci, Donje Novo Selo, Podgrađe, pripao je Vojvodini. Karakteristično je da danas postoje dva vukovarska sreza (kotara) — jedan (severni deo) u Hrvatskoj, a drugi (južni deo) u Vojvodini, od kojih je onaj u Hrvatskoj sa relativnom većinom Srba, a onaj u Vojvodini sa relativnom većinom Hrvata. Važno je istaći da je predratni vukovarski srez, očevidno, jedna veštačka tvorevina, namerno načinjena, da bi se dobila relativna većina Srba, ne vodeći računa ni o nacionalnim, ni privrednim, ni geografskim uslovima. Ako se pogleda čitav prostor od Vinkovaca i Vukovara do Šida, onda on predstavlja jedan pojas hrvatskog stanovništva, sa relativno malim brojem Srba, tako da je severni deo vukovarskog sreza (današnji vukovarski kotar u osječkom okrugu) izolovana srpska oaza u Hrvatskoj. Zato je komisija smatrala, da na ovom prostoru i granica treba da bude istočno od pomenutog hrvatskog pojasa, tj. između Šida i Vukovara, selima koja su već pomenuta. Što se tiče iločkog sreza, iako zapadna sela Šarengrad i Ljuba, kao i grad Ilok, imaju ogromnu većinu Hrvata, a istočna sela Neštin, Susek, Banoštar i dr. ogromnu srpsku većinu, komisija je smatrala da zasada ne bi ovaj srez trebalo cepati na dva dela, nego ga ostaviti u sadašnjem sastavu, s tim što bi pripao Vojvodini. Srez inače, uzet u celini, ima relativnu većinu Srba. Ilok je grad i pristanište na Dunavu i njegovo pripojenje Hrvatskoj zasada bi, zbog daljine administrativnih veza, otežavalo njegov razvitak. Posle sređivanja vlasti, s jedne i s druge strane granice, koju predlaže komisija, moglo bi se postaviti pitanje priključenja Hrvatskoj zapadnih sela iz iločkog sreza, kao i grada Iloka. Sada bi to moglo izazvati izvesne teškoće, to utoliko pre što prilike tamo nisu sređene. Uzimajući u obzir sve te razloge, a naročito ekonomske, komisija smatra, da kao privremeno rešenje treba uzeti da iločki srez u svom sadašnjem sastavu, koji odgovara predratnom, ostane u sastavu Vojvodine.«

Kako se vidi, zadaća Đilasove komisije bila je izuzetno delikatna. Izvještaj pokazuje da je komisija pokazala volju za sustavan pristup upoznavanju širega graničnog područja između Hrvatske i Vojvodine, te da je ona stekla i dobar uvid u činjenično stanje i pojedine probleme. Konkretan prijedlog razgraničenja pokazuje da su se obnovila neka pitanja iz vremena razgraničenja Banovine Hrvatske 1939. To se odnosilo na područje Bačke i pitanje granice u Srijemu. Posebnu pažnju izaziva pristup komisije pitanju područja Bačke, osobito grada i kotara Subotice i Sombora. S obzirom na većinu Hrvata na tom području, komisija je konstatirala

rala da bi se »jedan pojas« mogao pripojiti Hrvatskoj, ali bi on bio »neprirodna tvorevina«. Međutim, kako zaključuje komisija, to bi se pitanje »moralo ponovo uzeti u pretres« ako bi »na mirovnim i drugim konferencijama« došlo do proširenja teritorija »na sever preko stare jugoslavensko-mađarske granice«. Neosporno je da se na primjeru Bačke vidi kako se težilo osigurati teritorijalnu cjelovitost Vojvodine. To pokazuje i granica u Srijemu, koja je u odnosu na granicu Banovine Hrvatske pomaknuta na zapad, tj. nauštrb federalne Hrvatske (kotar Šid, a i iločki je kotar još bio u pitanju). I ovdje se dakako može ponoviti već izrečeno pitanje za daljnja istraživanja: koliko je priključenje Baranje, koja nije bila u Banovini Hrvatskoj, shvaćeno i kao određena kompenzacija? Sve to potvrđuje da su u pozadini onoga što je radila Đilasova komisija došli do izražaja i interesi pojedinih strana. Raspoloživa dokumentacija na žalost ne omogućuje da se minucioznije analiziraju ti interesi i sučeljavanja. Ipak nešto više svjetla u to unose odjeci u redovima hrvatskoga komunističkog vodstva. Na sjednici Političkog biroa CK KPH, 26. lipnja 1945., dakle isti dan kada se i središnji partijski biro upoznao s izvještajem Đilasove komisije, govorio je o tim pitanjima njezin član Vicko Krstulović.⁸⁰ Njegova diskusija bila je prilog razmatranju tadašnje političke situacije u Hrvatskoj, pri čemu se težište u prvom redu postavlja na veoma bremenite međunacionalne odnose. Istaknuto je tom prilikom da »jedan od glavnih problema jeste sprečavanje i uništenje šovinizma, koji se razvio u posljednje vrijeme naročito u Srijemu i prešao u istočnu Slavoniju«. Iznoseći svoje dojmove iz rada komisije, Krstulović je pošao od ocjene da se »zapaža u Srijemu veći šovinizam«. On je upozorio da su u Vojvodini raspisani izbori za odbore nove vlasti »sa parolom za veliku Vojvodinu«. Iznio je zapažanje da »u koliko ima nekih spornih pitanja između Vojvodine i Hrvatske«, Vojvodani »neće da se dogovaraju i sporazumiju sa našim drugovima iz Slavonije, nego kažu da oni imaju svoju jedinu i centralnu vlast u Beogradu«. Sažeti zapisnik sjednice ovim riječima opisuje daljnju Krstulovićevu raspravu: »Prilikom razgraničenja Srbi nastoje da ostanu u Vojvodini. U toku ove borbe nije bilo tamo politike bratstva i jedinstva u partijskoj organizaciji u vojsci i na terenu. Čuo sam od jednog sekretara kotarskog komiteta, koji kaže: 'Mi Srbi i Mađari činimo većinu.' Oni dodaju da su se Srbi borili i da oni imaju pravo da vladaju. U NOO-ima nema odgovarajući procenat Hrvata. Srbima se kuće popravljaju a Hrvatima ne. U Subotici ima 65 procenata Hrvata. Kod Hrvata vlada potištenost i neizvjesnost. U Osijeku postavljaju dobro stvari. Vukovar ima oko 60 procenata Srba [taj podatak nije točan i opovrgava ga naprijed iznesena statistika, I. J.]. Karakteristično je kakav se šovinizam razvio u Srijemu da su neki naši vojnici i mase ubijali domobrane-zarobljenike a Nijemcima-zarobljenicima su čak davali vode. Oni namjerno identifikuju Hrvate sa ustašama. Srbi se povezuju sa Slovacima i Rusinima (koji su se slabo držali za vrijeme okupacije) u djelatnosti i radu protiv Hrvata. U pogledu razgraničenja između federalne Srbije i Hrvatske donijeta je odluka da granica bude Dunav (tj. da Baranja pripadne Hrvatskoj), a u Srijemu da granica ide tako da

⁸⁰ AISP, CK SKH, inv. br. 103.

Vukovar i Borovo pripadnu Hrvatskoj, a Ilok i Šid Srbiji. Konačna odluka će se donijeti naknadno.«

Na istoj sjednici govorio je o tim pitanjima i Duško Brkić, organizacijski sekretar CK KPH. On je, između ostalog, rekao: »U Sremu su se dešavali takovi slučajevi da su velikosrpski elementi linčovali i ubijali domobrane-zarobljenike nazivajući ih i oglašavajući ih za ustaše. Velikosrpske tendence se zapažaju u Slavoniji kod Osijeka i Virovitice. Talas tog šovinizma donose Srbi iz Hrvatske, koji su odbegli 1941. godine u Srbiju, a sada se vraćaju nazad. Glavni nosioci toga rada jesu pravoslavni sveštenici koji se iz Srbije vraćaju u svoje bivše parohije.« Na sjednici je istaknuto da se u javnosti svakodnevno pojavljuju parole: »kakova će biti granica između Hrvatske i Srbije«, »hoće li biti riješeno hrvatsko nacionalno pitanje«, »Hrvati Hrvatskoj a Srbi Srbiji«. ⁸¹

Karakteristična su zapažanja i vojnih čimbenika. Dvanaesta slavonska partizanska divizija, koja se na početku lipnja 1945. godine vraćala s austrijske granice, gdje su njezine i druge partizanske jedinice »likvidirale glavninu ustaških, domobranskih i četničkih snaga«, stacionirala se u Vojvodini. Sekretar divizijskog partijskog komiteta obavješćivao je Centralni komitet KP Hrvatske na sredini lipnja: »U gradovima i selima gdje su naše jedinice, osjeća se vrlo jak rad organizovanih četnika. U Srbobranu više puta osvanule su parole 'Dole Tito, živio kralj Petar'. Naše parole i slike Tita i Staljina zamazali su blatom i nekim ljepilom. Osjetili smo da se u narodu održavaju tajni sastanci četnika.« ⁸²

Đilas je u više navrata govorio i pisao o komisiji kojoj je bio na čelu. Citirajmo jedno od njegovih zapamćenja: »Nakon rata sve su granice, osim Vojvodine, odmah iscertane. Samo je za Vojvodinu određena komisija kojoj sam ja bio na čelu. Iz Hrvatske je bio Vicko Krstulović. Mi smo tada sjeli u džip i od sela do sela, adekvatno većinskom stanovništvu određivali koje će selo u Vojvodinu, a koje u Hrvatsku. Problema smo imali samo s Ilokom koji kao slijepo crijevo ulazi u Vojvodinu, ali tamo je većina Hrvata. Nadalje, i Vukovar je bio problematičan, ali budući da u samom gradu većinu čine Hrvati, povodili smo se logikom sreskog centra, pa smo Vukovar smjestili u Hrvatsku. S Bunjevcima koji su Hrvati, iako ih u Srbiji danas neki pošto-poto podvode pod Srbe, stvar je bila prilično komplicirana. Ako bi ih smjestili u Hrvatsku, zagrabili bismo veliki dio, da tako kažem srpskog tkiva sve do Sombora. Da ne pravimo probleme odlučili smo da granica ide Dunavom. Politički vrh je prihvatio naš izvještaj, čime se anulirao Hebrangov zahtjev da Hrvatska bude skroz do Zemuna.« ⁸³

A kako je to razgraničenje ocijenio Aleksa Đilas u svojoj »Osporavanoj zemlji«? On kaže: »Granica između Hrvatske i Srbije je kroz Srem konačno bila povučena isključivo prema nacionalnosti stanovništva i njena je krivudava linija između sela zavisila od toga kojoj naciji — hrvatskoj ili srpskoj — većina u svakom od njih pripada. Najveći deo Srema je pripao Vojvodini, dok je nekoliko okruga u zapadnom Sremu pripalo

⁸¹ Isto.

⁸² AISP, CK SKH, inv. br. 36.

⁸³ Razgovor sa Đilasom vodio Željko Luburović, *Vjesnik*, 24. III. 1991.

Hrvatskoj. Bunjevci, hrvatsko stanovništvo na severu Vojvodine, nije uključeno u Hrvatsku. Premda su Hrvati bili većina u nekim srezovima, strahovalo se da bi u slučaju njihovog priključenja Hrvatskoj mađarska manjina u Vojvodini postala odveć brojna u odnosu na jugoslovensko stanovništvo. Uključenje Bunjevaca bi također dovelo, pošto se oni nisu uvek neposredno graničili sa hrvatskim stanovništvom iz Hrvatske, do uključivanja delova srpskog stanovništva u Hrvatsku.⁸⁴

Međutim, ovom prigodom posebno zanimanje može privući svjedočenje člana komisije, Jerka Zlatarića. Zahvaljujući intervjuu koji je sa Zlatarićem vodio Ivan Cerovac i objavio ga u *Novoj Hrvatskoj* 1973., sačuvan nam je jedan vrijedan izvor, koji pomaže potpunijem upoznavanju situacije i raspoloženja s kojima se suočila Đilasova komisija, a o čemu njezin predsjednik u svojim usmenama nije govorio.

Jerko Zlatarić iz sela Gajića bio je u godinama uoči rata jedan od najuglednijih ljudi iz HSS-a u Baranji. Kao demokrat i antifašist uključio se u toku rada u partizanski pokret. Bio je godinu dana u mađarskom zatvoru, osuđen s grupom rodoljuba od Kraljevskog sudskog vijeća u Peču. Unatoč ugledu koji je stekao i funkcijama što ih je obavljao nakon svršetka rata, nije bio po čudi komunističkom poretku, pa je 1949. osuđen na osam godina zatvora i prisilnog rada, pod izlikom da nije udovoljio obvezi prilikom državnog otkupa žitarica. Zlatarić se po svojoj prilici mogao zamjeriti novom poretku i zbog držanja u radu Đilasove komisije, kojoj je bio član. U vezi s tim on iznosi ovo sjećanje:

»Jednog dana dobijem ja poziv da dođem u Glavni odbor Vojvodine u Novi Sad. Nisam znao o čemu se radi. Kad sam došao, tamo sam zatekao Vicka Krstulovića, Milovana Đilasa, Milentija Popovića, Žarka Veselinova i još neke koje ne treba spominjati.

Došao sam, kažem ja, i pitam zašto sam pozvan. Đilas mi reče da sam od strane AVNOJ-a imenovan za člana komisije za razgraničenje između Hrvatske i Srbije odnosno, između Hrvatske i Vojvodine. I sad to trebamo ovdje riješiti. Ja sam na to rekao ovako: 'Druže Đilas, ja mislim da bi bilo nepravilno, bez obzira na razne ciljeve, da mi ovdje, bez igdje ikoga riješimo ovako važnu stvar. Ja mislim ako već nije vrijeme da se pita cijeli narod, mislim da bi se trebali sastati barem sa narodnim predstavnicima.' Đilas kaže: 'Slažem se!' drugi su šutjeli. Đilas je dodao: 'Što da radimo?' Ja sam rekao da mislim da bi morali ići u Suboticu jer da je to najveće hrvatsko mjesto ovdje u Vojvodini i da mislim da bi bilo sasvim promašeno bez njih rješavati ovako važno pitanje. Tako se mi spremimo u Suboticu. Dođemo u Suboticu, i naravno, drugovi su imali sasvim druge mogućnosti nego ja; brže bolje su sazvali svoje ljude, a ja trči malo ovamo, malo tamo, pa su se i naši skupili, mislim naši Hrvati. Onda je počela diskusija. [...] Bio je Mićo Skenderović, mislim da je bio Marko Kuntić, Grga Skenderović i Domazović. Bilo je prilično ljudi.

I ja kažem: 'Drugovi, iako sam član ove komisije, ja sam i predstavnik ovdajšnjeg naroda, i mislim da ovo nije samo moje mišljenje i da će se većina složiti sa mnom: u ovom sektoru, od Subotice do Palanke, živi

⁸⁴ Aleksa Đilas, *Osporavana zemlja — Jugoslovenstvo i revolucija*, Beograd 1990., 243.

120.000 Hrvata (tako je onda bilo) dakle samo Bačka i Baranja, naprama 40.000 Srba i možda 40.000 Mađara. Znači mi smo Hrvati ovdje apsolutna većina, osim u Srijemu. (Oni su toliko naglašavali taj Srijem; pa dobro neka im bude: u Srijemu je većina Srba, ali je ovdje većina Hrvata.)

Onda se digao Domazović, on je bio predstavnik, i ministar je bio neko vrijeme, pa reče: 'Drugovi, ja mislim da s obzirom da Bačka više ekonomski gravitira prema Beogradu i Novom Sadu da bi bilo bolje da je pripojimo Srbiji. Ali, ukoliko bi dobili trokut, onda sam ja za to da od Subotice na Palanku bude povučena granica. Jer mi iz Baranje nemamo što tražiti u Srbiji.'

A u Podunavlju, osim Sombora, Srbi nisu imali skoro niti jedno selo. Nešto ih je bilo u Somboru i Subotici. U Subotici je na primjer bilo prije rata 5000 Srba. Danas ih imade vjerojatno nešto više. I tako ja kažem: 'Drugovi, ja zastupam jednu tezu iz unutrašnjopolitičkih razloga i vanjskopolitičkih razloga. Unutrašnjopolitički razlozi jesu: vi znate, drugovi, da ovdje u Vojvodini živi jedna jaka etnička skupina Mađara. I kada bi se Bačka podijelila, oni bi bili razdijeljeni, bili bi onemogućeni da budu ponovo iredentisti i da ponovo traže prisajedinjenje. Mislim, drugovi, da mi niti jednu naciju ne želimo odnarođivati, ali se mi moramo osigurati. Vanjskopolitički razlog je ovo: vama je, drugovi, poznato da preko naše sjeverne granice u Mađarskoj ima jedan veliki hrvatski pojas. Ja smatram (to onda još nije bilo riješeno) da je Jugoslavija za njih mamac; netko reče 'Slaveni', ali to su 90 i nekoliko postotaka Hrvati i zato mislim da bi radi toga, kad bi ovaj dio Bačke i Baranju priključili NR Hrvatskoj, da bi oni više težili da budu priključeni k nama.'

Onda se ustane Grga Skenderović. (Jednom je on, na jednoj skupštini u Novom Sadu rekao, da Bunjevci hoće ići u Beograd.) Sada on reče da su mu to naredili da govori, a kaže to nije istina. Umalo ga nisu tukli. A on k meni da mu ja pomognem. Ja sam vidio da je takva situacija da mu ja ne mogu ništa pomoći nego samo odmoći. Jer, ako oni vide da mi tu nešto organizirano radimo, napraviti će nam još više štete. Poslije mi reče Grga da zašto ja onda nisam u Novom Sadu govorio. Ja sam mu odgovorio: 'E, moj Grga, da sam onda u Novom Sadu govorio, sad ne bih imao prilike. Vidiš, Grga, treba dočekati priliku i onda govoriti kad je prilika. Radije šuti, kao da ništa ne znaš, kad vidiš da ništa ne možeš. A kad dođe vrijeme, onda ne pitaj kakve će žrtve biti.'

Zatim smo krenuli dalje prema Somboru. Tako je i u Somboru bilo: naši svi Bunjevci, naravno za Hrvatsku, u Subotici svi za Hrvatsku, čitav ovaj pojas sve za Hrvatsku. U Somboru je još onda bio čika Tuna Babić. On je govorio: 'I ja se slažem s Jerkom, i ja se slažem.'

Naši su ljudi zaključili, da, pošto smo mi u apsolutnoj, ne u relativnoj, nego apsolutnoj većini, da mi imamo pravo tražiti da se nas pita. Dođemo mi u Vukovar i onda su se počeli komešati drugovi u komisiji, kažu: okolica je Vukovara srpska. *A Vukovar je bio hrvatski!!*

Jedva sam nekako dogurao da smo dobili Ilok. Jedva nekako!! I to je sad najvažnije, kad smo došli u Ilok, Đilas kaže: 'No, drugovi, što smo riješili?' Ne znam, da li je zgodno da kažem, no ja nisam naučen lagati.

Vicko Krstulović kaže: 'Ja mislim da s obzirom da Baranja ekonomski gravitira Osijeku i Hrvatskoj, da bi ona mogla pripasti Hrvatskoj, dok onaj koji hoće dijeliti Bačku, čini to iz šovinističkih pobuda.' Tako je govorio Vicko Krstulović, vjerujem po direktivi Centralnog komiteta. Pita Đilas ostale članove komisije. Oni kažu da se slažu s drugom Krstulovićem. [...] Pita Đilas: 'No, družo Jerko, šta ti kažeš?' A oni gledaju šta ću ja reći. Rekoh: 'Drugovi ja sam čuo gdje ste vi govorili da se prema Hrvatima Bačke i Baranje nije vodila pravilna politika ne samo za stare Jugoslavije nego ni od oslobođenja do danas. Drugovi, jeste li to rekli?' (A oni šute, nemaju što reći.)

'Ako je stanje takvo, i kad 90% svijesnog hrvatskog življa (moram reći da su onda bili mnogo bolji naši Hrvati nego sada, 'ovi' su za dvadeset godina napravili čuda. Znae da se ljudi boje i misliti da su Hrvati), želi biti pripojeno Hrvatskoj, onda vas pitam, drugovi, ako sam ja predstavnik u ovoj komisiji, da li ja mogu, da li ja smijem drukčije gledati, nego što misli tih 90% Hrvata? Evo, što žele ti Hrvati to želim i ja!' Sve je zamuklo, drugovi su probljedili, međutim, kad sam vidio da je situacija zbilja mučna rekoh: 'Drugovi, mi to ne želimo pod svaku cijenu. Mi to ne želimo pod cijenu novog bratoubilačkog rata, ili ako to viši državni interesi ne dozvoljavaju, i mi to ne želimo ako narod nema pravo. Ako pak od ove tri niti jedna nije po srijedi, drugovi, ja izjavljujem: ostajem pri svemu onome što sam rekao.' Nitko nije od prisutnih mogao reći da je koja od te tri posrijedi, pa je Đilas rekao: 'Drugovi, konstatiram da nismo mogli naći suglasnost i obavijestit ću AVNOJ o tome.' Nikakav zapisnik nije pravio, ništa. [...] Nakon nekog vremena pozvan sam u Sombor i tamo su mi dali da pročitam i potpišem 'Rješenje AVNOJ-a (Privremeno)'. Po njemu se Baranja za stalno priključuje NR Hrvatskoj, a što se Bačke tiče, privremeno, dok to Narodna skupština ne bude riješila. Kad su to dalje rješavali, ne znam, jer sam tada već bio u zatvoru.'⁸⁵

Donijeli smo cjelovito Zlatarićevo svjedočenje o radu u Đilasovoj komisiji, jer ono po mnogo čemu odslikava pravu situaciju i raspoloženje koje je vladalo u hrvatskom pučanstvu u to vrijeme. Ne ulazeći u pojedine nepreciznosti, Zlatarićevo sjećanje zasigurno najviše privlači pažnju u vezi s upoznavanjem pitanja pripadnosti dijela Bačke. Moglo bi se zaključiti da je njegovo zalaganje znatno utjecalo na prikaz tog pitanja u izvještaju komisije, a o čemu je naprijed bilo dovoljno riječi.

Kako je navedeno, od hrvatskih komunističkih prvaka svakako se najviše oko pitanja granica Hrvatske zauzimao Andrija Hebrang. Raspoloživa dokumentacija vidljivo je oskudna, a da bi omogućila potpuniji prikaz i ocjenu Hebrangove uloge. S obzirom na svoje političke funkcije, Hebrang je doista zauzimao takvu političku poziciju s koje je mogao osjetnije utjecati pri razmatranju i rješavanju pojedinih pitanja. Kao i do tada, ustrajao je da brani hrvatske interese, što će ga dovoditi u sve očiti sukob s Titom i njegovom najužom okolinom. Za razumijevanje te

⁸⁵ *Nova Hrvatska*, London, br. 6, 1973.. Kako se krojila hrvatska istočna granica. Ivan Cerovac je razgovor sa Zlatarićem potpisao pseudonimom: T. Županac. O tome daje objašnjenje u: *Slobodna Dalmacija*, 5. XII. 1991. Zahvaljujem se uredniku *Nove Hrvatske* g. Jakšiću Kušanu, koji mi je svesrdno omogućio da dođem do ovog priloga.

Hebrangove pozicije poslužimo se objektivnim tumačenjem tadašnjeg spleta okolnosti koje je dao Ivo Banac, ugledni američki povjesničar hrvatskog podrijetla, u svojoj izuzetno zanimljivoj knjizi »Sa Staljinom protiv Tita«:

»Prigušeni sukob oko ustrojstva i sastava nastajuće partizanske federacije — zaključuje Banac — otkrio je sva protuslovlja Titove nacionalne politike. Titov je federalizam bio, u načelu, negacija predratnog hegemonizma i ratnog šovinizma. Osim toga, Tito je postupao u skladu sa sovjetskim federalnim modelom, koji ne samo da je bio uglavnom prividan, nego je zaista davao prednost vlasti centra nad dijelovima. [...] Nije čudno što Tito nije zapazio smisao nastojanja mnogih svojih drugova da se nacionalno pitanje Jugoslavije riješi sredstvima formalnih aksiomatskih konstrukcija (nacionalne partije, centralni ili pokrajinski komiteti, zemaljska vijeća, federalne jedinice, granice). Izgradnja nacionalnih ustanova mogla je biti važna za nekomuniste, ali se upravljanje Jugoslavijom nije moglo razlikovati od upravljanja Komunističkom partijom Jugoslavije.

Ipak, ako se moralo povlađivati nacionalnoj osjetljivosti, onda se u posljednjoj fazi rata moralo posebno povlađivati srpskoj. Podrška partizanskom pokretu bila je najtanja u Srbiji, gdje se većina priklonila četničkom stajalištu da je partizanski pokret ne samo agresivna komunistička organizacija nego je, štaviše, i obojen hrvatskim nacionalističkim težnjama. Zaista, srbijansko javno mnijenje klonilo se komunista ne toliko zbog njihove neliberalnosti, koliko iz straha 'da će srpstvo nestati u federalnoj Jugoslaviji'. Zbog toga je Tito 1944. obuzdavao federalistička očekivanja što ih je bilo pobudilo Drugo zasjedanje AVNOJ-a. On je pravodobno shvatio jugoslavensku varijantu hegelijanskog Aufhebunga. Federalizam se mogao tako ustrojiti da očuva bit centralizma. Tito je stvar jezgrovito definirao na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije u maju 1945: 'Razni elementi [...] govore da su Tito i komunisti rascijepali Srbiju. Srbija je u Jugoslaviji, a mi ne mislimo da unutar Jugoslavije stvaramo države koje će ratovati međusobno. [...] Radi se samo o administrativnoj podjeli.'

Titovo praktično postupanje u nacionalnom pitanju — on je, po svemu sudeći, zaista dugo vjerovao da će se 'nacionalnosti Jugoslavije na koncu stopiti u jednu jedinstvenu naciju' — neizbježno je moralo izazvati otpor onih krugova u KPJ kojima je borba za nacionalno oslobođenje, osobito za oslobođenje od ostataka srpske prevlasti, i dalje imala veliko značenje. Hebrang je postao prirodno žarište toga otpora. Od samog početka svoga boravka u Beogradu Hebrang se borio za hrvatske interese javno i iza kulisa. On se usprotivio novim granicama Hrvatske, osobito u vezi sa Srijemom.⁸⁶

Ne postoje, ili bar zasad nisu pronađeni, prvorazredni dokumenti koji bi kvalificirano govorili o Hebrangovu angažiranju oko utvrđivanja gra-

⁸⁶ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* — Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, Zagreb 1990., 112—113.

nice između Hrvatske i Vojvodine. Uglavnom su posrijedi memoarski ili pak neki podaci koji nemaju čvrstu izvornu osnovu.

Prema navedenoj Dilasovoj tvrdnji, Hebrang je težio da čitav Srijem bude uključen u Hrvatsku. Vladimir Dedijer također se priklanja toj nedokazanoj tvrdnji. On navodi da je, prije razgraničenja koje je utvrdila Dilasova komisija, Edvard Kardelj »jednim pismom obavestio Tita da je Andrija Hebrang na svoju ruku poslao jednu garnituru rukovodilaca u Mesni komitet u Sremskoj Mitrovici, čiji je zadatak bio da obuhvati sve partijske organizacije u Sremu i da ih priključi CK KP Hrvatske«. Dedijer zaključuje da je Tito »to odlučno zaustavio«. ⁸⁷ Ostaje za daljnja istraživanja koliko se taj podatak može dovesti u vezu s Hebrangovim odlučnim zauzimanjem za sprečavanje egzodusa Hrvata u Srijemu, a što je osobito došlo do izražaja u Srijemskoj Mitrovici. ⁸⁸

Prema svemu izloženom, daje se zaključiti da je Hebrangova zasluga što je u političkom vodstvu nove jugoslavenske države pokrenuto pitanje granice Hrvatske i Srbije.

Šturi zapisnik sjednice Političkog biroa CK KPJ, 26. lipnja 1945., ne daje do znanja je li se o Dilasovu izvještaju vodila određena rasprava ili je pak bilo i nekih sučeljavanja. Izvještaj je prihvaćen, a budući da je sjednici prisustvovao i Hebrang, daje se zaključiti da je i on mogao u osnovi biti zadovoljan izvještajem. ⁸⁹ Može se pretpostaviti da je prevladao njegov realizam. Hrvatska je dobila Baranju, a u Srijemu s granica ipak pomaknuta istočnije nego što je bila u Savskoj banovini, jer je uskoro razriješeno i pitanje pripadnosti Iloka Hrvatskoj.

I na osnovi Hebrangove diskusije u Ustavotvornom odboru Savezne skupštine FNRJ, u prosincu 1945., o nacrtu Ustava, daje se zaključiti da se on suglasio s utvrđenim sjeveroistočnim granicama federalne Hrvatske, kojima su potrebne samo neke korekcije. Hebrang je izjavio: »Kada se izvrše male ispravke granica koje su već sada na dnevnom redu, i ako se kasnije pokaže potreba za izmjenom granica, Narodna skupština neće rješavati pitanje granica protiv volje onih koji su zainteresirani. S obzirom na stanje i odnos pojedinih naroda, prije nego što će se koji prijedlog staviti na dnevni red, već će postojati neki sporazum između onih koji su zainteresirani.« Zanimljivo je da Hebrang daje odlučnu ulogu Saveznoj skupštini u slučaju ako se pojedine republike ne suglase o određenim ispravkama svojih granica. Zbog toga je podržavao predloženu formulaciju u nacrtu Ustava da »razgraničenja između narodnih republika vrši Narodna skupština FNRJ«. To Hebrangovo mišljenje treba, dakako, sagledavati u sklopu rasprava svih ostalih sudionika u Ustavotvornom odboru u prosincu 1945. To je naime bilo vrijeme kada su postali aktualni problemi ispravki utvrđenih granica između pojedinih republika. Utoliko je Hebrangov prilog raspravi imao i veliko praktično značenje. Zastupao je demokratsko gledište da definitivnoj odluci o korekciji granica u pojedinim slučajevima mora zasigurno prethoditi jasan sporazum zainteresi-

⁸⁷ Vladimir Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, tom III, Beograd 1984., 172.

⁸⁸ Tomislav Marčinko, Vojvodanski Bleiburg, *Nedjeljna Dalmacija*, 4. XI. 1990.

⁸⁹ Vidi bilj. 78.

ranih strana, a to bi ujedno bila i zaštita od eventualne opasnosti donošenja rješenja protiv njihove volje.⁹⁰

Raspoloživa dokumentacija ne otkriva da je bilo nekih političkih sukoba s Hebrangom u partijskom vrhu 1945. zbog pitanja granica. Naprotiv, moglo bi se zaključiti da je on pokrenuo jedno značajno pitanje, i da je ono riješeno na zadovoljstvo svih strana. Političke kvalifikacije — kako je zastupao gledište da čitav Srijem sa Zemunom pripada Hrvatskoj — oživjele su zapravo kasnije. Poslužile su, naime, partijskom vrhu u proljeće 1948. da s pomoću njih potkrijepi tešku optužbu protiv Hebranga za izdaju i suradnju s ustaškim režimom. Nalazio se dokaz o istovjetnosti Hebrangovih i ustaških gledišta. Na saslušanju pred partijskom komisijom 7. svibnja 1948. on je, između ostalog, ispitivan i o pitanju granica i Srijema. Sačuvan je stenografski zapisnik tog saslušanja, ali nije autoriziran, tj. nije ga potpisao Hebrang, tako da se formulacije u njemu ne mogu prihvaćati kao vjerodostojne. To se očituje i iz dijela zapisnika koji se odnosi na spomenuta pitanja.

Vidljive su nedorečenosti u formulacijama, posebno u Hebrangovim odgovorima. Komisiji to očito i nije bilo važno. Ona je u svom izvještaju Centralnom komitetu KPJ, 8. svibnja, među brojnim optužbama protiv Hebranga unijela i ovu: »A. Hebrang je svojim štetočinskim radom podgrevao šovinizam i time pokušavao da razbija krvlju stečeno bratstvo i jedinstvo naših naroda, što se vidi iz niza njegovih postupaka; on je govorio da ceo Srem treba da bude u okviru Hrvatske i na taj način je zastupao poznato ustaško gledište itd.«⁹¹

Ta je optužba zacijelo bila bez ikakve osnove, ako se ima na umu da je Hebrang u svojoj političkoj djelatnosti izuzetnu pažnju posvećivao problemu odnosa Hrvata i Srba, u cilju njihova stalnog poboljšavanja. Kao arhitekt nove hrvatske države koja se stvarala u toku partizanskog rata, on je s punom energijom poticao prevladavanje teških i tragičnih dotadašnjih sukoba između dvaju naroda. Vjerovao je da je antifašistička borba dala odlučan doprinos ostvarenju toga cilja, ali je ipak već u jesen 1945. upozoravao: »Mi smo zaliječili mnoge rane prošlosti, ali treba da budemo iskreni i da kažemo, da iz srca još nije iščupan korijen šovinizma.«⁹²

A što je zapravo Hebrang izjavio partijskoj komisiji, koju su činili članovi CK KPJ Blagoje Nešković, Vida Tomšić i Ivan Gošnjak? Iz njegovih odgovora dade se razabrati ovo: 1. Bio je uvjeren da je »gledao pravilno« na pitanje granica. Razgraničenje Hrvatske i Vojvodine smatrao je za »sporno pitanje«. Drži da je to pitanje ispravno riješeno. 2. U pogledu Srijema nije smatrao da čitavo njegovo područje pripada Hrvatskoj. Odvajao je pojam Srijema od Vojvodine, koju su u historijskom smislu činili Banat i Bačka. 3. U pogledu Bačke izjavio je: »Znam kad smo došli u Beograd vladalo je mišljenje da bi i Subotica trebala da pripadne Hrvatskoj. Onda se od toga odustalo. Postala su sporna neka sela.«⁹³

⁹⁰ Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda — Stenografske beleške, 10 decembar 1945 — 4 januar 1946, Beograd bez god. izd., 153 i d.

⁹¹ AJ, Fond CK SKJ, III/33.

⁹² Arhiv Hrvatske, Zagreb, Dosje Hebrang, br. 237.

⁹³ Isto, br. 1455.

Ocjene Hebrangovih gledišta o pitanju granica najviše je kasnije iznio Đilas, dajući im i vidljivo memoarsko obilježje. Te ocjene imaju pečat Đilasova subjektivnog odnosa prema Hebrangu. Ustrajao je do danas u kvalifikaciji Hebrangovih gledišta kao izraza »nacionalističkih sklonosti«. Ipak je donekle i varirao u svojim razmišljanjima o Hebrangovoj ličnosti i njegovoj povijesnoj ulozi.⁹⁴

U vezi pak s tvrdnjama o Hebrangovu stajalištu prema Srijemu, po svoj prilici je najbliža istini Bančeva prosudba da je Hebrang »vjerojatno pomišljao na uključenje u Hrvatsku svih onih dijelova Srijema koji su 1939. bili dodijeljeni Banovini Hrvatskoj«.⁹⁵ A i u pogledu pitanja Bačke očigledno se približavao naprijed konstatiranom Mačekovu gledištu.

Koliko je Hebrang imao podrške u hrvatskom političkom vodstvu teško je pouzdano odgovoriti. Vidjeli smo da se nije u Zagrebu ravnodušno gledalo na pitanja razgraničenja sa Srbijom. Vidljivo je to došlo do izražaja i potkraj 1945. kada se osjetila zabrinutost za Hrvate u Bačkoj. Na mjestu je pretpostavka da je to moglo biti pod utjecajem Hebrangovih pogleda i nastojanja. Riječ je, naime, o gledištima koja je na sjednici najvišeg hrvatskog partijskog vrha, sredinom prosinca 1945., izrekao Ivan Krajačić Stevo, Hebrangov osvjedočeni prijatelj iz rata. Krajačić je na spomenutoj sjednici izjavio da su Hrvati u Subotici »zapostavljeni«, te da bi trebalo ispitati o čemu se radi i dati do znanja središnjem političkom rukovodstvu. Na konstataciju Vicka Krstulovića da je u Subotici boravio Pavle Gregorić, kao ministar za Hrvatsku u saveznoj vladi, ali da subotički tisak ništa o tome nije izvijestio, Krajačić je uzvratio: »Jedino rješenje za Suboticu i okolicu bilo bi pripojenje tog kraja Hrvatskoj.« On je izrazio bojazan da bi zbog odnosa koji je prema većini Hrvata »nepravičan« i, ako se »stvari ranije ne riješe«, moglo nakon povlačenja Crvene armije iz Mađarske doći ondje ponovo do podrške »tamošnjim nezadovoljnicima« kao prije rata ustašama na Janka Pusti.⁹⁶

Dakako, ako se usporede konačne, tj. službene granice Narodne Republike Hrvatske s granicama Banovine Hrvatske, vidi se da je došlo do značajnih promjena. Kako je konstatirano, Hrvatska je izgubila kotar Šid i dio kotara Ilok. Dobila je Baranju. Što se tiče ostalih područja, riječ je o gubitku bosanskih i hercegovačkih kotara iz Banovine Hrvatske, a dobitku kotara Dvor, koji se prije rata nalazio u Vrbaskoj banovini, ali do 1918. u sastavu kraljevina Hrvatske i Slavonije. Glavni teritorijalni uspjeh hrvatske antifašističke borbe bio je dobitak Istre, Rijeke, Kvarnerskih otoka, Zadra i Lastova, koji su sjedinjeni s maticom Hrvatskom. Površina Narodne Republike Hrvatske, tj. današnje Republike Hrvatske, iznosi 56.536 km². Površina Banovine Hrvatske iznosila je 65.455 km².⁹⁷

⁹⁴ Milovan Đilas, *Vlast*, London 1983., 84; Momčilo Đorgović, Đilas, Beograd 1989., 115 i. d.; Branko Tuđen, Intervju s Milovanom Đilasom, *Večernji list*, 10. III. 1990. Vidi i Banac, 113—114, i Aleksa Đilas, 242—243.

⁹⁵ Banac, 113.

⁹⁶ AISP, fond CK SKH, 1945, XII, 14. inv. br. 2124.

⁹⁷ Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske, I, Zagreb 1940., 328.

Izvršaj Dilasove komisije dostavljen je Predsjedništvu AVNOJ-a. Predsjednik Ivan Ribar prosljedio ga je 10. srpnja 1945. Predsjedništvu Ministarskog savjeta DFJ. Izrazio je mišljenje da je »stvar Predsedništva Vlade da li će prihvatiti rešenje koje je Komisija predložila, a isto tako i da odluči na koji bi se način prihvaćeno privremeno rešenje ovog pitanja sprovedo na terenu«. ⁹⁸

Kao daljnju značajnu činjenicu, koja je imala utjecaja na tu problematiku, svakako treba konstatirati Četvrto zasjedanje ZAVNOH-a u Zagrebu, 24.—25. srpnja, na kojem je to tijelo preimenovano u Narodni sabor Hrvatske. Na njemu je donesena Rezolucija o proširenju Narodnog sabora Hrvatske, na osnovi koje su u Sabor kooptirani novi zastupnici. Među njima su bili Jerko Zlatarić i Ljubomir Popović kao predstavnici iz Baranje, te Čika Tuna Babić, ugledni prvak HSS-a, popularan u zapadnom Srijemu. Bio je to svakako važan pokazatelj o pripadnosti spomenutih područja Hrvatskoj. Za Baranju je to već bilo nedvojbeno, a za područja kotara Vukovar, Ilok i Šid davao se do znanja jasan interes s hrvatske strane. ⁹⁹

Usljediła je odmah potom daljnja procedura konstituiranja autonomne jedinice Vojvodine i njezina priključenja federalnoj jedinici Srbiji. Na svom Trećem zasjedanju u Beogradu, 10. kolovoza 1945., AVNOJ je prihvatio prijedlog o priključenju i zaključio da će se posebnim zakonom odrediti granice Vojvodine. Taj je zakon na osnovi spomenutog zaključka donesen 1. rujna u Narodnoj skupštini Srbije, i u njemu su precizno određene granice prema Hrvatskoj. U prvom članku zakona navodi se: »Granice Autonomne pokrajine Vojvodine utvrđuju se privremeno na osnovu predloga naročite komisije AVNOJ-a. Privremena granica između Autonomne pokrajine Vojvodine i Hrvatske ide rekom Dunavom od mađarske granice do Iloka, prelazi preko Dunava ostavljajući Ilok, Šarengrad i Mohovo u Hrvatskoj. Na jugu ostavlja hatare sela sadašnjeg Šidskog sreza: Opatovac, Lovas, Tovarnik, Pregrade, Adaševci, Lipovac, Strošinci, Jamena Hrvatskoj, a varoš Šid i sela Ilinci, Mala Vašica, Batrovci, Morović Vojvodini.« ¹⁰⁰

Ta su pitanja inače aktualizirana u sklopu priprema za izradu i donošenje ustava nove jugoslavenske države. Vlada DFJ je putem svog Odjeljenja za izgradnju narodne vlasti upoznala potkraj kolovoza 1945. vlade svih jugoslavenskih republika da je »neophodno da do donošenja Ustava sve granice budu tačno utvrđene«. U vezi s tim »nužno je uočiti sve probleme koji oko toga iskrsavaju kako bi se, pravilno rešavajući iste, mogla i uprava tako usavršiti kako odgovara željama naroda«. Zbog toga su se za buduću »administrativno-političku podjelu čitave zemlje« tražili od vlada različiti podaci i odgovori na neka pitanja. Jedno od njih odnosilo se i na problem granica. Riječ je o pitanjima vezanim za »teritorijalnu raspodjelu« koja su iskrsla između poje-

⁹⁸ AJ, Fond Ministarstva za konstituantu DFJ, f. 2.

⁹⁹ Četvrto zasjedanje Narodnog sabora Hrvatske (Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske), 24.—25. srpnja 1945., Stenografski zapisnici, Zagreb 1950., 118.

¹⁰⁰ *Politika*, Beograd, 2. IX. 1945.

dinih republika. Navodi se da će ta pitanja riješiti savezni organi vlasti na temelju pribavljenih podataka i mišljenja republika.¹⁰¹

U spomenutoj opsežnoj raspravi, vođenoj u toku prosinca 1945. i na početku siječnja 1946. u ustavotvornim odborima Savezne skupštine i Skupštine naroda, znatna je pažnja posvećena problemima definiranja granica između federalnih jedinica u budućem ustavu. Iako je rasprava o toj problematici bila prilično sadržajna, ipak je u Nacrtu Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, u članu 12., unesena samo ova formulacija: »Razgraničenja između narodnih republika vrši Narodna skupština FNRJ.« Tek je naknadno usvojenim amandmanima unesen u taj član i drugi stav: »Granice narodne republike ne mogu se mijenjati bez njenog pristanka.«¹⁰²

Pozivajući se na taj član Ustava, Vlada DFJ obratila se na sredini svibnja 1946. republičkim vladama sa zahtjevom da je u teritorijalnom razgraničenju republika potrebno »izvršiti eventualne korekcije, jer će se na taj način otkloniti nesporazumi i eventualni sporovi«. U vezi s tim zamoljene su republičke vlade da dostave »eventualne predloge o izmenama u razgraničenju«. Uz njih je imala biti dostavljena odgovarajuća dokumentacija: podaci o nacionalnom sastavu stanovništva »traženog mesta«, obrazloženje njegove ekonomske povezanosti i »motive zašto se traži promena«, karta republike u kojoj »pored dosadašnjih granica« treba »uneti i predloge o izmenama u razgraničenju.«¹⁰³

Iz raspoložive dokumentacije dade se zaključiti da je granica koju je utvrdila Đilasova komisija doživjela izmjenu u dva slučaja. U prvom je riječ o Iloku i iločkom kotaru. Komisija je to pitanje ostavila privremeno neriješenim, ali je naknadno referendumom odlučeno da se grad Ilok i zapadna sela iločkog kotara s većinskim hrvatskim stanovništvom pripoje Hrvatskoj.¹⁰⁴ Kako se vidi, to je konačno bilo potvrđeno u spomenutom zakonu o AP Vojvodini. U »Prijedlogu za novu teritorijalnu podjelu federalne Hrvatske«, koji je nastao u prosincu 1946., iznosi se u vezi s Ilokom ovaj prijedlog: »Samo mjesto Ilok, kao bivše sjedište kotara sa oko 6.000 stanovnika s jakom privredom i razvijenim obrtom i trgovinom, trebalo bi proglasiti gradom u rangju kotara. S ovim je prijedlogom saglasan i Okružni narodni odbor u Osijeku i narod, koji je zahtjev, da se Ilok proglasi gradom, više puta opetovao.«¹⁰⁵

Druga izmjena sastojala se u pripojenju sela Bapska-Novak Hrvatskoj, a sela Jamena Srbiji, odnosno Vojvodini. U dokumentu pod naslovom »Razgraničenje NR Hrvatske sa susjednim narodnim republikama«, potkraj 1946., naznačena su sporna pitanja razgraničenja i prijedlog njihova rješenja. Bila je to zapravo i završnica rada na razgraničenju, jer je dokument po svojoj prilici konstatirao ono što su uradile i predložile zajedničke komisije na konkretnim područjima. U pogledu razgraničenja sa

¹⁰¹ Kao u bilj. 98.

¹⁰² Kao u bilj. 90, str. 783 i 811.

¹⁰³ AJ, fond CK SKJ, 33—427.

¹⁰⁴ Nikola Miličević, Godina u pamćenju, *Forum*, Zagreb, 7—8/1990., 221, koji se od srpnja 1946. nalazio u Iloku, konstatira održavanje referenduma.

¹⁰⁵ AISP, PB CK SKH, inv. br. 2139a.

Srbijom u dokumentu se konstatira samo slučaj korekcije pripadnosti spomenutih dvaju sela. Navodi se da je selo Jamena do svršetka rata bilo u sastavu kotara Šid, a zatim je pripalo kotaru Županji. Budući da je većina stanovnika tog sela srpske narodnosti, a ono više gravitira Sidu, izražen je zahtjev da se ponovo pripoji tom kotaru, tj. pokrajini Vojvodini. Selo Bapska-Novak, koje je u većini naseljeno hrvatskim pučanstvom, izrazilo je želju da se izdvoji iz kotara Šid i pripoji kotaru Županja, tj. NR Hrvatskoj.¹⁰⁶ O prijedlogu tih teritorijalnih promjena Centralni komitet KP Srbije obavijestio je u ožujku 1947. Centralni komitet KP Hrvatske. S hrvatske strane odmah je uslijedio odgovor u kojemu se prihvaća izneseni prijedlog.¹⁰⁷

Zanimljivo je da se na kraju spomenutog pisma CK KP Srbije konstatira granična linija s Hrvatskom:

»Prema tome — zaključuje se u pismu — uzevši u obzir predložene izmene, granica između Narodne Republike Srbije i Narodne Republike Hrvatske išla bi, počev od državne granice prema Mađarskoj na Dunavu, nizvodno maticom Dunava do istočne granice MNO-a — Ilok u Narodnoj Republici Hrvatskoj, odnosno do zapadne granice MNO-a Neštin, u Narodnoj Republici Srbiji, a odatle u pravcu jugozapad — jug granicama MNO-a (sa tetitorije NRS): Neštin, Ljuba, Sot, Berkasovo, Sid, Ilinci, M. Vašica, Batrovci, Morović, Jamena do reke Save.«¹⁰⁸

Što se pak tiče dokumenata, koji potvrđuju da je ukinuta privremenost spomenutog razgraničenja Hrvatske i Srbije, tj. Vojvodine, treba uz spomenuti prvi ustav Jugoslavije (čl. 12.) navesti još dvije ustavne odredbe: 1. U prvom ustavu Srbije, u siječnju 1947., konstatirana je AP Vojvodina kao dio teritorija NR Srbije. U članku 12. navodi se: »Granice Narodne Republike Srbije ne mogu se menjati bez njenog pristanka.« U članku 159. istoga ustava utvrđuje se da stupanjem na snagu toga ustava »ukidaju se svi zakoni i pravni propisi protivni Ustavu«. Bilo je nedvojbeno da je Srbija prihvatila granice s Hrvatskom kao državne i konačne.¹⁰⁹

2. U Ustavu NR Hrvatske, iz siječnja 1947., u članku 13. istaknuto je: »Granice Narodne Republike Hrvatske ne mogu se mijenjati bez pristanka Sabora Narodne Republike Hrvatske.« U članku 46. navodi se da »u nadležnost Narodne Republike Hrvatske«, između ostalog, ulazi »odlučivanje o pristanku na izmjenu granica Narodne Republike Hrvatske«.¹¹⁰

Bilo je, dakle, očigledno da se srbijansko političko i državno vodstvo potpuno suglasilo s utvrđenim granicama između Hrvatske i Srbije (Vojvodine).

Može se zaključiti da je granica sa Srbijom dobila s hrvatske strane završnu potvrdu donošenjem »Zakona o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Hrvatske«. Zakon je usvojen 26. lipnja 1947.

¹⁰⁶ AISP, CK SKH, inv. br. 459 i PB CK SKH, inv. br. 2139a.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Službeni glasnik NR Srbije, br. 3/1947.

¹¹⁰ Ustav Narodne Republike Hrvatske, Zagreb 1947.

na Šestoj sjednici Prvog redovnog zasjedanja Sabora Narodne Republike Hrvatske.¹¹¹

Razgraničenjem sa Srbijom 1945. godine Hrvatska je dakle osjetno više izgubila nego dobila. U njen sastav je ušla Baranja, koja inače nikada nije bila u sklopu Srbije. Međutim, razgraničenje u Srijemu bilo je na štetu Hrvatske. Pitanje pripadnosti Bačke bilo je potpuno otklonjeno, iako je na stvarno činjenično stanje ukazano i u izvještaju Đilasove komisije. Međutim, svjedoci smo da najmlađa granica Republike Hrvatske plamti danas u krvavom ratu. Agresor nastoji svom silinom da je ukloni. Herojski otpor tom agresoru dokazuje i postojanost granice.

SUMMARY

THE BORDER CREATION BETWEEN CROATIA AND SERBIA

On the basis of various historical materials, the author explains essential aspects of the border inception between Croatia and Serbia, or Vojvodina. This is the youngest border, going alongside river Danube in Baranja and western Srijem, the northeast territory of the Republic of Croatia. A historical overview of the Croat northeast border changes during the period between 1918 and 1941 is given. The Baranja region was not a constitutive part of Croatia until it was given to Yugoslavia after its coming into existence in 1918; it was part of a Magyar region bearing the same name. Srijem in its entirety, however, was part of Croatia before 1918. In an administrative division of Yugoslavia in banovinas (1929 and 1931), the eastern border of Croatia increasingly receded westward, that is, at the expense of Croatia. At the moment of the constitution of the Croatian Banovina in 1939, the districts of Ilok and Šid were within its borders. The author then presents the period of World War II (1941—1945), putting the emphasis on the problems associated with the border formation between Croatia and Serbia (Vojvodina) in light of the partisan leadership politics. The main section of the article discusses the problems associated with final determination of borders between Croatia and Serbia (Vojvodina), focussing on the highest political leadership's actions and the actions of the state institutions in regard to border determination between republics as constitutive bodies of the federal Yugoslav state, created in 1945 (Democratic Federal Yugoslavia). The border determination between Croatia and Serbia, more precisely the Autonomous region of Vojvodina, was done in this context. In that determination, executed in the latter part of 1945, Croatia gained Baranja, but lost parts of Srijem that were within the Croatian Banovina borders of 1939.

¹¹¹ Prvo redovno zasjedanje Sabora Narodne republike Hrvatske (10. travnja — 26. lipnja 1947) — Stenografski zapisnici, Zagreb 1950., Prilog VI, 289—308.